

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	دولتي بودیجه
څانګه:	بانګداری، محاسبه او تجارت اقتصاد
مولف:	محمدشاه رویایی
ژباړن:	نورالله حقمل
د څار کمېټه:	<ul style="list-style-type: none"> محمد آصف ننګ د تخنیکي او مسلکي زده کړو معین دیپلوم انجنیر عبدالله کوزایي د تعلیمي نصاب رییس محمد اشرف وحدت په تعلیمي نصاب کې د معینیت د مقام سلاکار
د تصحیح کمېټه:	<ul style="list-style-type: none"> عبدالجمیل ممتاز محمد احسان احسان
د گرافیک او ډیزاین څانګې مسئول:	محمد جان علیرضایی
گرافیک او ډیزاین:	علی مومنی
چاپ کال:	۱۳۹۲ لمریز کال
تیراژ:	۳۰۰۰ ټوکه
چاپ ځل:	لومړی
وېب پاڼه:	www.dmtvet.gov.af
برېښنالیک:	info@dmtvet.gov.af
کې ISBN:	ISBN 9789936300675

Ketabton.com

د چاپ حق د تخنیکي او مسلکي زده کړو له معینیت سره خوندي دی

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د تورې
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ور سره عرب، گوجر دي
براهوي دي، قزلباش دي
دا هیواد به تل څلیږي
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مو دی رهبر
دا عزت د هر افغان دی
هر بچی بی قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ایماق، هم پشه یان
لکه لمر پر شنه آسمان
لکه زړه وي جاوېدان
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

د پوهنې وزارت پېغام

گرانو زده کوونکو، محصلانو او درنو ښوونکو!

د یوې ټولنې وده او پرمختګ کاملاً د همغې ټولنې د پیاوړو کاري کادرونو، بشري قوې او ماهرو فکرونو په کار او زیار پورې تړلې دي. همدا بشري قوه او کاري مټې دي چې د هیواد انکشافی اهدافو ته د رسېدو لارې چارې طی کوي او د یوه ښکمرغه، مرفه او ودان افغانستان راتلونکی تضمینوي.

انسان په خپل وار سره د الله تعالی له جانبو او هم د خپل انساني فطرت له اړخه مؤظف او مکلف دی چې د ځمکې په عمران او د یوه سوکاله ژوند د اسبابو او ایجاباتو د تکمیل لپاره خپل اغیزمن نقش، همدارنگه ملي او اسلامي رسالت ادا کړي.

له همدې ځایه ده چې د یوه ژوندي او فعال انسان نقش، د خپل ژوند د چاپیریال او خپلې اړوندې ټولنې په اړه، تل مطلوب او په هېڅ حالت کې نه نفی کیږي او نه هم منقطع کیږي.

په ټول کې د پوهنې نظام او په خاصه توګه د تخنیکي او مسلکي زده کړو معینیت مسوولیت او مکلفیت لري چې د اسلامي ارزښتونو، احکامو او همداراز معقولو او مشروعو قوانینو ته په ژمنتیا سره، د افغانستان په انکشاف کې فعاله، چاپکې او موثره ونډه واخلي، ځکه دغه ستر او سپېڅلي هدف ته د رسېدو په خاطر د انساني ظرفیت وده، د حرفوي، مسلکي او تخنیکي کادرونو روزنه او پراختیا یو اړین مقصد دی. همدا په تخنیکي او مسلکي زده کړو مزین تنکي ځوانان کولی شي چې په خپلې حرفې او هنر سره په سیستماتیک ډول د هیواد انکشاف محقق او میسر کړي.

جوته ده چې په افغانستان کې د ژوند تګ لاره، دولتداری او ټولنیز نظام د اسلام له سپېڅلو احکامو څخه الهام اخیستی؛ نو لازمه ده چې زموږ د ټولنې لپاره هر ډول پرمختګ او ترقي باید په علمي معیارونو داسې اساس او بنا شي؛ چې زموږ د کارګر نسل مادي او معنوي ودې ته پکې لومړیتوب ورکړ شي. د حرفوي ظرفیت جوړونې تر څنګ د ځوانانو سالم تربیت او په سوچه اسلامي روحيې د هغوی پالنه نه یواځې پخپل ذات کې یوه اساسي وجیبه ده، بلکې دا پالنه کولی شي چې زموږ وطن پخپلو پښو ودروي، له ضعف څخه یې وژغوري او د نورو له سیاسي او اقتصادي احتیاج څخه یې آزاد کړي.

زموږ گران زده کوونکي، محصلان، درانه استادان او مربیون باید په بشپړه توګه پوه شي، چې د ودان او ښکمرغه افغانستان ارمان، یواځې او یواځې د دوی په پیاوړو مټو، وینې احساس او نه ستړي کېدونکي جد او جهد کې نغښتی او د همدغو مسلکي او تخنیکي زده کړو له امله کېدای شي په ډېرو برخو کې د افغانستان انکشافی اهداف تر لاسه شي.

د دې نصاب له ټولو لیکوالانو، مولفینو، ژباړونکو، سمونونکو او تدقیق کوونکو څخه د امتنان تر څنګ، په دې بهیر کې د ټولو کورنیو او بهرنیو همکارانو له مؤثرې ونډې او مرستو څخه د زړه له کومې مننه کوم. له درنو او پیاوړو استادانو څخه راجامندانو هیله کوم چې د دې نصاب په ګټور تدریس او فعاله تدریب سره دې د زړه په ټول خلوص، صمیمي هڅو او وجداني پیکار خپل ملي او اسلامي نقش ادا کړي.

د ښکمرغه، مرفه، پرمختللي او ویاړمن افغانستان په هیله

فاروق وردګ

د افغانستان د اسلامي جمهوریت د پوهنې وزیر

لړلیک

پانې	سرلیکونه	څپرکي
۱	د بودجې د علم اصطلاحات	لومړی
۹	د بودجې اهمیت، ماهیت، تعریف او تاریخچه	دویم
۱۷	د بودجې مراحل	درېیم
۲۹	د بودجې اصول	څلورم
۳۷	د بودجې حالات	پنځم
۴۳	په افغانستان کې د بودجې جوړښت	شپږم
۴۸		سرچینې او اخیستنې

مقدمه

معلومه ده چې په اوسنۍ نړۍ کې بودجه جوړونه، دمؤثرو توکو په توګه د دولت د ښه مدیریت په خاطر مهم رول لري.

د عقلی پرنسیپونو پر بنا له وړ زیرمو څخه په دولتي څانګو کې په ښه او صحیح توګه کار اخیستنه، د کار موندنې لارې برابرې او د دغې زیرمې له زیات اصراف څخه مخنیوی کوي او همدارنګه ددغې ملی زیرمې د عادلانه او سم ویش لپاره ښه بستر جوړوي.

له همدې امله د دولتي بودجې مضمون چې د ارزښتناکو اقتصادي مسایلو په اړه د محصلینو ذهنونه روښانه کوي له څو کلونو څخه را پدې خوا د ادارې او حسابدارۍ په انستیتوت کې تدریسېږي. د یادونې وړ ده چې تراوسه تدریس معمولاً د نوټ ورکولو په توګه دي په داسې حال کې چې د محصلینو د پام وړ وخت په لیکلو تیرېږي او کم وخت د پاتې شویو ویناوو او د درس د واضح کولو لپاره پاتې کیږي او دا یو داسې زیان او لوی عیب ګڼل کیږي چې باید مخه یې ونیول شي.

په یاده څانګه کې همدغه ټکي ته په کتلو سره د بودجې په نوم کتاب د محصلینو د سویې او سطحې مطابق تالیف شویډی چې البته په عملي توګه لیکل شوي مطالب او معلومات پکې د بودجې جوړونې له پالیسۍ سره سم ځای پر ځای شوی دی، او د ادارې او حسابدارۍ د انستیتوت پر محصلینو سربیره د علم او فرهنگ نور مینه وال په ځانګړي توګه د اقتصاد د علم په برخه کې ګټه اخیستلی شي.

دغه کتاب په شپږو څپرکو کې لیکل شویډی.

لومړۍ څپرکي د بودجې د علم مهم اصطلاحات تر مطالعې لاندې نیسي او زده کوونکي د راتلونکو مطالبو لپاره آماده کوي. د کتاب په دویم څپرکي کې د بودجې تعریف، اړتیا او تاریخچه تر مطالعې لاندې شوې چې یاد مطالب د نورو مطالبو په نسبت د محصلینو لپاره زیات اهمیت لري. د کتاب په دریم څپرکي کې د بودجې د مراحلو اړوند مطالب ځای پر ځای شوي دي چې له هغه سره آشنایی د بودجې جوړونې د پالیسي د پوهیدو لپاره ډیر ضروری بریښي.

څلورم څپرکي د بودجې اصول په بر کې نیسي چې د هغه مطالعه د زده کوونکو لپاره حتمي بریښي. همداشان د دغه کتاب پنځم څپرکي د بودجې حالتونو ته ځانګړی شوی دی او وروستی څپرکي یعنې د کتاب شپږم څپرکي په افغانستان کې د بودجې جوړښت ته ځانګړی شوی دی چې په هیواد کې د بودجې جوړونې د پالیسۍ اړوند مطالب او ورسره د ۱۳۸۵ کال وړاندې شوی راپور پکې ځای شوی دی. چې د هغه په لوستو سره به شاگردان وکولی شي په هیواد کې په ښه توګه د بودجې جوړونې له پالیسۍ سره آشنا شي.

په درناوی

مسلك پوه محمد شاه رویایی

د کتاب ټوليزه موخه
د بودجې له مفهوم، اهميت او د هيوادونو په ملي اقتصاد کې د هغې
ونډه او دغه راز د بودجې جوړونې زده کړه.

د بودجې د علم اصطلاحات

ټولیزه موخه:

د بودجې د علم د مهمو او اساسي اصطلاحاتو پېژند گلوي.

د زده کړې موخه: د دغه فصل په پای کې له محصلینو څخه تمه کېږي چې:

- د بودجې د علم اساسي اصطلاحات و پېژني.
- هغه اصطلاحات چې په نورو علومو کې کارول کېږي، د بودجې د علم له پلوه تفکیک کړای شي.
- د بودجې د علم په ساحه کې د اصطلاحاتو معنا اومفهوم وپېژني.

اساسي اصطلاحات :

- ۱- **وظیفه (Function):** د یوه تشکيلاتي واحد يا جز د کار او مسؤليت له هغه حجم څخه عبارت دی چې په قانوني ډول تثبيت او مشخص شوی وي.
- ۲- **فعالیت (Activity):** فعالیت د تشکیل په چوکاټ کې یوه فرد یا شخص ته د ور سپارل شوي کار او دندې تر سره کولو ته ویل کېږي.
- ۳- **د کار واحد (Work unit):** له یوه ثابت مقدار کار څخه عبارت دی چې د فعالیت د اجرا کولو یا د یوې متاع د تولید په موخه د مصرف شویو هڅو د اندازه کولو معیار گڼل کېږي.
- ۴- **انسجام (coordination):** انسجام د یوې دورې د مختلفو اجزاوو یا ښکېلو عناصرو د دندو

له یووالي او وحدت څخه عبارت دی چې په مناسبه فضا کې د هدف د لاسته راوړلو په موخه په کار اچول کېږي.

۵- پروگرام (program): پروگرام د یوه تشکیل د ټولو موخو او اهدافو له صورت څخه عبارت دی،

۶- پلان (planning): پلان د راتلونکي پروگرام د موخو له طرحي او تعریف او د یادو شویو موخو د ترلاسه کولو په اړه د اړینو تدابیرو له نیولو څخه عبارت دی چې د طرحې په ترڅ کې یې له دقیقې شننې، معینو ارقامو، اعدادو او شاخصونو څخه په معین وخت او زمان کې استفاده کېږي.

۷- کاري پروگرام (work programming): کاري پروگرام له هغه مجوزه پلان څخه عبارت دی چې تعمیم یې د یوې نمایندګي او یاد هغې د کوم واحد له لوري د ور سپارل شویو د ندو او فعالیتونو د اجرا په موخه په نظر کې نیول شوی وی.

۸- د پروگرام تدقیق او شننه (program review): له هغه ترتیب څخه عبارت دی چې په اساس یې د نظارت مقام د ماتحت شعبو د پروگرام موثريت اندازه او تقدیر کولای شي او پدې توګه یې تطابق یا سمون د دولت له عمومي اهدافو سره پرتله کېږي.

۹- اداره (Administration): د مطلوبه موخو د لاسته راوړلو په مقصد د څو شعبو د طرحه شویو پروگرامونو له تطبیق، نظارت او انسجام څخه عبارت ده.

۱۰- طرز العمل (procedures): پروسیجر له هغه روش څخه عبارت دی چې قانوني بنسټ او منشاء ولري او په اساس یې چارې تر سره کېږي.

۱۱- پروژه (project): پروژه په یوه پروگرام کې له ځانګړې او مشخصې موخې څخه عبارت ده.

۱۲- مالي دوره (Financial period): دا دوره له یوې معینې حسابې دورې څخه عبارت ده چې په پای کې یې دفتر یا حسابي معاملات تړل کېږي او مالي وضعیت تثبیت او تعیینېږي.

۱۳- بودجه (Budget): بودجه په لغت کې هغې کڅورې ته ویل کېږي چې عواید پکې راټولېږي او لګښتونه ترې اخستل کېږي، خو په اصطلاح کې د دولت هغه قانوني سند یا لاسوند ته ویل کېږي چې د دولت ټول یو کلن عواید او مصارف پکې درج کېږي. په بل عبارت بودجه د دولت هغه قانوني سند دی چې د یوه معین وخت (معمولاً یو کال) لپاره پکې د دولت ټول عواید او مصارف درج شوي وي او د ټولو اقتصادي، ټولنيزو، دفاعي، کلتوري او سیاسي فعالیتونو انعکاس کونکي وي چې د قانون په اساس ترتیب او طی مراحل (پلې) کېږي.

۱۴- بودجوي کال (Budget year): بودجوي کال له هغه مالي کال څخه عبارت دی چې په اړه یې د مالي منابعو تخمینات وړاندې کېږي.

- ۱۵- روان کال (Current year): له هغه کال څخه عبارت دی چې بلافاصله له جاري کال څخه مقدم یا پخوانی وي.
- ۱۶- تېر کال (Previous year): له هغه مالي کال څخه عبارت دی چې بلافاصله له جاري کال څخه مخکې وي.
- ۱۷- موجوده فعالیت (Current Level Activity): له هغو مصارفو څخه عبارت دي چې په بودجوي کال کې د فعالیتونو د اجرا لپاره لازم وي.
- ۱۸- نوی تکلیف (Betterment Program): له هغه وجهې څخه عبارت ده چې د جاري کال د فعالیتونو د اصلاح په موخه ترنید یا تنقیص کېږي.
- ۱۹- عادي مصارف (Operating Expenditure): له هغو مصارفو څخه عبارت دی چې د دولت د عادي او ورځنیو فعالیتونو (له انکشافی فعالیتونو څخه پرته) لپاره په نظر کې نیول کېږي.
- ۲۰- انکشافی مصارف (Development Expenditure): له هغو مصارفو څخه عبارت دي چې د انکشافی پلانونو (له عادي مصارفو څخه پرته) لپاره په نظر کې نیول کېږي.
- ۲۱- وجه (Fund): له هغه حسابي واحد څخه عبارت دی چې له پیسو یا مالي منابعو څخه تشکیل شوی وي او د ځینو منظور شویو موخو لپاره ترې استفاده کېږي.
- ۲۲- عادي وجه (Operating Fund): له هغه مدرک څخه عبارت دی چې عادي بودجه ترې تمویلېږي.
- ۲۳- عمومي وجه (General Fund): له هغه مدرک څخه عبارت دی چې د دولت د عمومي مصارفو (عادي او انکشافی) د تکافو په موخه ترې استفاده کېږي.
- ۲۴- انکشافی وجه (Development Fund): له هغه مدرک څخه عبارت دی چې انکشافی پروژې ترې تمویلېږي.
- ۲۵- وړاندیز شوی بودجه (Proposal Adopted Budget): د اساسي کال او حد اقل د دوو را روانو کلونو د مصارفو د اټکل له مخې د راتلونکي کال له مالي او عملیاتي پروگرامونو څخه عبارت ده، چې د تدقیق او تصویب لپاره کابینې او پارلمان یا ملي شورا ته وړاندې کېږي.
- ۲۶- منظور شوی بودجه (Approved Budget): له هغو عملیاتي پروگرامونو څخه عبارت ده چې د باصلاحیته مقاماتو له لوري تصویب او منظورېږي، د ولسمشر له لوري توشیح کېږي او د مالي کال عادي لگښتونه او پراختیایي پروگرامونه تعینوي.
- ۲۷- حالیه بودجه (Present Budget): له هغې بودجې څخه عبارت ده چې په حاضر حال کې د تطبیق وړ وي.

۲۸- **عادي بودجه (Operating Budget):** له هغې بودجې څخه عبارت ده چې د دولت د عادي مصارفو، پروگرامونه او د يوميه مصارفو منابع په غېږ کې نيسي.

۲۹- **انكشافی بودجه (Development Budget):** له هغې بودجې څخه عبارت ده چې د منظم پلان له مخې د پراختيايي او انكشافی مصارفو پروگرامونه او د هغو تمويل په غېږ کې نيسي.

۳۰- **د منظوری اصل (تخصیص) (Allocation):** له هغې ټاكلې وجهې څخه عبارت ده چې د مصرف صلاحیت یې په بودجوي سند کې منظور شوی وي او یا د باصلاحیته مقاماتو له لوري یوه اداري واحد ته د ځانگړو اهدافو لپاره د یوه وخت په اوږدو کې ورکول کېږي.

۳۱- **تصفیه شوي ژمنې (Liquated Obligations):** له هغو تر سره شويو ژمنو څخه عبارت دي چې تر سره شوي یا فسخه شوي وي.

۳۲- **په بودجه کې د حالیه منظوري مجموعه (Total Amount Currently Approved Budget):** له هغه رقم څخه عبارت دی چې د کلنۍ منظوري له اصل څخه د پخوانیو یا د پام وړ تزیداتو یا تنقیصاتو په پایله کې تر لاسه کېږي

۳۳- **د تخصیصاتو حواله (Allotment):** له هغه صلاحیت څخه عبارت دی چې د مالیې وزارت له لوري یوې نمایندګي ته د کلني منظوري د اصل په مقابل کې مصارفو ته د صورت ورکولو په موخه په معین مقصد او مقدار ورکول کېږي.

۳۴- **د فرعي تخصیصاتو حواله (Sub Allotment):** له هغه صلاحیت څخه عبارت دی چې د یوې نمایندګي د ماتحت واحد له لوري د معین مقصد په موخه د حکومت د وجهې د تعهد او صورت ورکولو په موخه ورکول کېږي.

۳۵- **حواله شوي تخصیصات (Allotted Appropriation):** د تخصیصاتو له هغې برخې څخه عبارت ده چې صلاحیت او مصرف یې د مالیې وزارت له لوري یوې نمایندګي او د هغې د لومړني واحد له لوري دوهم او درېیم واحد ته صادریدلای شي.

۳۶- **نا حواله شوي تخصیصات (Un Allotted Appropriation):** د منظور شوي اصل له پاتې مبلغ څخه عبارت دي چې د اړتیا په صورت کې د حوالې لپاره مهیا او په نظر کې نیول کېږي.

۳۷- **تعهد شوي تخصیصات (Obligated Allotment):** د حواله شويو تخصیصاتو له هغې برخې څخه عبارت دي چې د مخکي منظور شوې معاملې د مصارفو لپاره په نظر کې نیول کېږي او یوه لور ته اېښودل کېږي.

۳۸- **نا تعهد شوي تخصیصات (Unobligated Allotment):** د تخصیصاتو له هغې برخې څخه عبارت دي چې نه تعهد شوي وي او نه مصرف شوي وي.

۳۹- انتقال (Transfer): د حساب له یوه لوري څخه د حسابي واحد له اخستلو او په بل لوري کې د هغه له درج کولو څخه عبارت دی.

۴۰- د عوایدو تصنیف (Classification of Recepts): د ټولو عوایدو له رسمي تصنیف څخه عبارت دی چې د دولت عمومي خزانې ته تحویل کیږي. دغه تصنیف د عددي علاماتو (کوډونو) او تشریحي عناوینو په واسطه میسر شوی دی. دغه سیستم د داخلي دولتي تصدیو د محاسبې لپاره نه استعمالیږي.

۴۱- د مصارفو تصنیف (Classification of Expenditure): د ټولو مصارفو له هغه رسمي تصنیف څخه عبارت دی چې د کلنۍ منظوري په اصل باندې متکي وي او د دولت له عمومي خزانې څخه ورکول کیدی شي. دغه تصنیف د عددي علاماتو (کوډونو) او تشریحي عناوینو په واسطه میسر شوی دی. دغه سیستم د داخلي دولتي تصدیو د محاسبې لپاره نه استعمالیږي.

۴۲- د بودجې کلیزه (Budget Calendar): د بودجوي مراحلو له رسمي مهال وپش څخه عبارت دی چې د مالې وزارت او بودجې د ریاست د با صلاحیته ستیو له لوري د بودجوي پروگرامونو، تخمیناتو، او بودجوي اسنادو او لایحې په اساس تعیینیږي.

۴۳- د بودجې ریاست (Budget Department): د مالې په وزارت کې د بودجې له مرکزي ادارې څخه عبارت دی چې د طرحې، طی مراحل، منظوري، او داسې نورو په خیر د بودجې له ټولو امورو څخه بر رسي کوي او د دولتي دوايرو لپاره د عادي او انکشافی بودجې د مصارفو او نظارت دنده په غاړه لري.

۴۴- فاینده گی (Agency): فاینده گی یا دویم بودجوي واحد د دولت د بودجې له هغه مستقل اداري واحد څخه عبارت دی چې د کوم اداري واحد جز نه وي او د دولت د تشکیلاتو په جوړښت کې د بودجې لرونکی وي. لکه د ښوونې او روزنې وزارت، د مالې وزارت، د ملي دفاع وزارت او داسې نور.

۴۵- دوهم واحد (Secondary Unit): د لومړنی واحد د یوې فاینده گی له اصلي اجزاوو څخه عبارت دی چې د یوې مشخصې ساحې لرونکی دی او په مستقیمه توګه لومړنی واحد یا فاینده گی ته مسؤل دی. د مثال په توګه د مالې وزارت اداري ریاست، د معارف وزارت د ښوونکو د روزنې ریاست او داس نور.

۴۶- درېیم واحد (Tertiary Unit): د دوهم واحد له ماتحتو شعباتو او څانګو څخه عبارت دی چې په مستقیمه توګه دوهم واحد ته مسؤل دی. د مثال په توګه د مالې وزارت د اداري ریاست د مامورینو مدیریت، د محاسبې مدیریت، د معارف وزارت د مسلکي او تخنیکي

زده کړو معینیت، د معارف وزارت د مسلکي او تخنیکي زده کړو د ادارې او حسابداري انستیتوت او داسي نور.

۴۷- د **نماینده کي بودجوي دفتر (Agency Budget Office)**: د نماینده کي له یوې شعبي څخه عبارت دی چې معمولاً د اداري ریاست تر اثر لاندې وي او د نماینده کي د بودجې ترتیب او وړاندي کولو مسؤلیت په غاړه لري.

۴۸- د **نماینده کي د بودجې آمر (Agency Budget Officer)**: د نماینده کي د بودجې د دفتر اداري آمر ته ویل کیږي .

د لومړي څپرکي د مطالبو لنډیز:

دا څپرکی د بودجې د علم له مهمو اصطلاحاتو څخه تشکیل شوی چې زده کړه یې د محصلینو لپاره خورا اړینه او ضروري گڼل کیږي، خو د فصل د مطالبو د خلاصې تر عنوان لاندې د ټولو اصطلاحاتو له منځ څخه د مهمو هغو یادونه وشوه. خود لنډیز په توگه تر ټولو د مخه د بودجې د اصطلاح له تعریف او پیژندلو څخه پیل کوو:

په بودجه کی د یوې معینې دورې معمولاً د یو کال لپاره ټول دولتي عواید او لگښتونه درج کیږي. مالي دوره له هغې معینې حسابي دورې څخه عبارت ده چې په پای کې یې د حسابي معاملاتو دفتر تړل کیږي او مالي وضعیت تثبیت او تعیینېږي.

بودجوي کال له هغه مابعد مالي کال څخه عبارت دی چې لپاره یې د وجهې د مالي منابعو تخمینات وړاندي کیږي.

جاري کال له هغه کال څخه عبارت دی چې په بلا فاصله توگه له بودجوي کال څخه مخکې وي. تېر کال له هغه مالي کال څخه عبارت دی چې په بلا فاصله توگه له بودجوي کال څخه مخکې یا پخوانی وي.

د تخصیص د منظوري اصل له هغې ټاکلې وجهې څخه عبارت دی چې د مصرف صلاحیت یې د بودجې په سند کې منظور شوی وي او یا د باصلاحیته کسانو له لوري په یوه مالي دوره کې د ځانگړو موخو لپاره یوه اداري واحد ته ورکول کیږي.

وړاندیز شوې بودجه د اساسي کال د مصارفو او حد اقل دوو مابعدو کلونو د وړاند وینې له پلوه د مالي او عملیاتي پروگرامونو له توحید څخه عبارت ده چې د تدقیق، مطالعې او تصویب په موخه کابینې او د ملي شورا مجلس ته وړاندې کیږي، په داسي حال کې چې منظور شوې بودجه له هغو عملیاتي پروگرامونو څخه عبارت ده چې د باصلاحیته کسانو له لوري تصویب او

منظور شوې او د ولسمشر له لوري توشیح شوې وي، او د مالي کال عادي او پراختیایي پروگرامونه تعینوي.

پدې ځای کې د مصارفو له تصنیف څخه هم یادونه کېږي چې د ټولو مصارفو له رسمي تصنیف څخه عبارت دی چې د کلنۍ منظوري په اصل متکي او د دولت د عمومي خزانې له لوري ورکول کېږي، پداسې حال کې چې د عوایدو تصنیف د ټولو عوایدو له رسمي تصنیف څخه عبارت دی او د دولت خزانې ته تحویلېږي.

دلومړي څپرکی پوښتنې:

- ۱- پلان یا (Planning) څه مفهوم لري، توضیح یې کړئ او د انسجام یا (Coordination) د اصطلاح په اړه معلومات ورکړئ؟
- ۲- آیا د پروگرام (Program) او پروژې (Project) د اصطلاحاتو تر منځ کومه اړیکه شته او کنه، پدې برخه کې معلومات ورکړئ؟
- ۳- بودجوي کال یا (Budget Year) له روان کال (Current Year) او تېر کال (Previous Year) سره څه توپیر لري، معلومات ورکړئ؟
- ۴- عادي لګښتونه (OperatinG Expenditure) له انکشافی لګښتونو یا (Development Expenditure) سره څه توپیر لري، معلومات ورکړئ؟
- ۵- عادي وجه (Operating Fund) له عمومي وجهې (General Fund) سره د تمویلې دندې د تر سره کولو له مخې څه توپیر لري، معلومات ورکړئ؟
- ۶- منظور شوي بودجه (Approved Budget) له انکشافی بودجې سره څه توپیر لري، ویې لیکئ؟
- ۷- حواله شوي تخصیصات (Allotted Appropriation) او تعهد شوي تخصیصات (Obligated Allotment) په خپل منځ کې څه توپیر لري، واضح یې کړئ؟
- ۸- د مصارفو تصنیف (Classification Of Expenditure) په اړه خپل معلومات بیان کړئ؟
- ۹- نمایندګۍ (Agency) او دوهم واحد (Secondary) تعریف کړئ؟

د بودجې اهمیت، ماهیت، تعریف او تاریخچه

ټولیزه موخه:

د بودجې د مفهوم بشپړ او مختلف تعریفونه او د هغې له تاریخچې سره جوخت د بودجې د نقش اهمیت.

د زده کړې موخه: د دې څپرکې په پای کې له محصلینو نه تمه کېږي چې:

- د بودجې د علم منشاء، ماهیت او تعریف و پېژني.
- د خلکو د ژوند د ښه کولو لپاره د بودجې اړتیا و پېژني.
- په بشپړه توګه د بودجې له دندو سره پېژندګلوي پیدا کړي.
- د بودجې له پخوانیو مدارکو سره آشنایي پیدا کړي.
- د بودجې تهیه او تدوین و پېژني.

بودجه څه شی ده؟

په هغو ټولو کتابونو کې چې د بودجې په اړه یې مطالب نشر کړي، په لومړي سر کې یې دا موضوع څېړل شوې چې د بودجې لفظ د فرانسوي ژبې له بوژټ یا (Bougette) کلیمې څخه اخستل شوی چې د څرمنې د کوچنۍ کڅوړې معنا ورکوي چې تدریجاً په ۱۸۱۴م کال کې په رسمي توګه د دولتي مصارفو او عوایدو لپاره د (باجت) په ډول استعمال شوه او له هغه وروسته د هېوادونو د مالي او اقتصادي ادبیاتو په توګه مروجه شوه او نن ورځ د نړۍ په زیاتو هېوادونو کې د بودجې لفظ کارول کېږي.

د بودجې له تعريف سره په تړاو ويلاى شو چې په اړه يې زيات تعريفونه شتون لري، آن د يوه مولف په نظر د بودجې په اړه د بودجې د كتابونو د ليكونكو په اندازه تعريفونه شتون لري، خو دلته يې په اړه د كلاسيكو علماوو له تعريف څخه پيل كوو. (بودجه له يو ډول سند څخه عبارت ده چې د مملكت كلني عوايد او مصارف پكې پيش بيني او منظور شوي وي په پورتنني تعريف كې دوه خاصيتونه مشاهده كولاى شو چې په لاندې ډول دي:

۱- موعدي عمل

۲- مقدمات او د بودجې تخميني والى (اټكل)

بودجه لدې كبله موعدي عمل دى چې د يوې معينې مالي مودې لپاره اعتبار لري. په زياتره مهالكو كې دغه موده يو كال ده چې پيل او پاى يې توپير لري، له مقدماتي او د بودجې د اټكل له خاصيت څخه مقصد دا دى چې د راتلونكې وړاندوينه كوي.

د يوه بشپړ تعريف له مخې (بودجه هغه پلان ته ويل كيږي چې لكښتونه پيشنهاد كوي او د اجرائتو په موخه د يوې معينې دورې بشودنه كوي، او يا بودجه د عوايدو او مخارجو پيش بيني شوې لايحې ته ويل كيږي).

بودجه هغه لايحه ده چې د مقننه مجلس له لوري تصويب كيږي او د عايداتو او مخارجو پيش بيني پكې درج شوې وي او له تصويب وروسته قانوني شكل غوره كوي. د بودجې د تشكيل له عواملو څخه يو هم د عوايدو او مخارجو پيش بيني كېدل دي، نو له همدې كبله د بودجې طرحه د حساب له صورت څخه جدا كيږي. ځكه د حساب صورت د هغو حسابونو له شرحې څخه عبارت دي چې پخوا تر سره شوي وي او قاطعيت يې موندلى وي، پداسي حال كې چې د بودجې طرحه په راتلونكې كال كې د دولت د عوايدو او مخارجو له پيش بيني څخه عبارت ده. خو شونې ده چې دغه پيش بيني شوي عوايد او مخارج كم، يا زيات شي.

په پورتنني تعريف كې يوې ټاكلې دورې ته اشاره شوې چې عموماً ديو كال يا يوه مالي كال سره برابره ده، خو د دغه مالي كال پيل او پاى په مختلفو هېوادونو كې د ټولنيزي او اقليمي اوضاع، عرف، عاداتو او داسي نورو له مخې توپير كوي. د مثال په توگه د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون له مخې په افغانستان كې مالي كال د حمل يا وري د مياشتې له لومړۍ نيټې څخه پيل او دحوت يا كب مياشتې په آخر كې پاى ته رسيږي.

لكه چې يادونه وشوه د نړۍ په زياتره هېوادونو كې بودجه د يوه كال لپاره ترتيب او تنظيميږي. ياده دې وي، هغه كسان چې د څو كلونو لپاره د بودجې د ترتيب طرفداري كوي، استدلال وړاندي كوي چې د ملي شورا له لوري هر كال د بودجې د تصويب او منظوري پروسه د وخت ضايع كېدل دي، خو هغه كسان چې هر كال د بودجې د ترتيب پلوي كوي، دا دليل وړاندي

کوي چې بودجه له يو لړ اټکلونو څخه عبارت ده چې دا اټکلونه يوازې د يوه کال لپاره کېدای شي. که چيرته شورا د څو کلونو لپاره بودجه تصويب کړي، ممکن د اوږدې راتلونکې او نامعینې مودې په اړه دقیقه تخميني وړاندوينه صورت و نه مومي چې په پایله کې خپل صلاحيت او کنترول له لاسه ورکوي .

په هر صورت لکه چې يادونه وشوه په عمومي توگه بودجه په ټولو هيوادونو کې د ټولنيزي او اقليمي اوضاع ، عرف، عاداتو او داسې نورو فکتورونو له مخې توپير لري، همدا شان د بودجې د ختم دوره هم د يادو شويو فکتورونو تابع گڼل کېږي.

په افغانستان کې د ۱۳۵۳ ل کال د بودجې د مقررې له مخې د بودجې بشپړ تعريف دا سې وړاندې کوي: (بودجه د دولت له هغه قانوني سند څخه عبارت ده چې ټول عوايد او مصارف د يوه معين وخت، معمولاً يوه کال لپاره پکې تعين شوي وي او په اقتصادي، اجتماعي، دفاعي، کلتوري او سياسي ساحو کې ټول انکشافی فعاليتونه انعکاس کوي).

لکه څنگه چې يادونه وشوه د بودجې په باره کې زيات تعريفونه شته چې د ورته تعريفونو ځينې بيلگې يې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

۱- بودجه په يوه لنډه او معينه دوره کې د اقتصادي او اجتماعي موخو لپاره د دولت له مالي سياست څخه عبارت ده.

۲- بودجه په دولت باندې د مقننه قوې د نظارت يوه وسيله ده، چې د هېواد په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې يا گډون څرگندونه کوي.

۳- بودجه د هېواد په ملي اقتصاد کې د مديريت وسيله ده.

۴- بودجه په يوه معينه راتلونکې دوره کې د پلان شويو مصارفو د تخمين او پيش بيني شويو عواملو په مقابل کې د دغو مصارفو د مالي تکافو له منظمې طرحې څخه عبارت ده چې اصولاً د پرنسيپونو له نظره د تطبيق مکلفيت لري .

۵- بودجه د وجوه له عمومي منابعو څخه د صحيح او قانوني مصرف کولو په اړه د خلکو د اطمینان وسيله ده.

لکه چې يادونه وشوه د بودجې په اړه بېلابېل تعريفونه شتون لري چې مور يې دلته په څو هغو باندې بسنه کوو، خو مخکې لدې چې د بودجې په تاريخچه باندې بحث وکړو، د بودجې د اهميت په اړه له څو مهمو ټکو څخه يادونه کوو:

د بودجې اهميت: لکه چې پوهيږو د دولت لومړنۍ دندې د ملي دفاع، امنيت او عدالت په ساحه کې خلاصه کېدی شي، چې البته د ټولنې او دولت لپاره د دغو دندو تر سره کيدل يو

لږ لگښتونو ته اړتیا لري چې باید د ټولني د افرادو له لوري تعین شي، خو د ټولنو او جوامعو له پرمختګ سره په تدریجې توګه د دولت مکلفیتونه او د دندو سیستم مهم او پیچلی شوی، څنګه چې نن ورځ دولتونه د اقتصاد رغونې، دکاری فرصتونو د ایجاد، د اقتصادي ثبات او تعادل د ایجاد او داسې نورو په څیر یو لړ مهمې دندې په غاړه لري او د ټولنيزي رفاه تامین او د خلکو اړتیاوو ته ځواب ویل د دولتونو له دندو څخه شمیرل کیږي، نو پدې توګه مقتدر دولتونه یا حکومتونه د څرګندو خدمتونو د تر سره کولو په لټه کې دي تر څو د دولت په وړاندې د ملت قناعت تر لاسه شي.

خو دا ټکی هم د پاملرنې وړ دی چې له دولت څخه د خلکو غوښتنې او هیلې دومره پراخې او بې شمېره دي چې پوره کول یې د هر دولت له ځواک او توان څخه وتلې خبره ده. څنګه چې دولتونه د خپلو دندو د تر سره کولو په برخه کې له یو لړ محدودیتونو او موانعو سره لاس او گریوان دي، د هغوی د فعالیتونو مخه نیسی. په بل عبارت دولتونه د یو لړ معینو منابعو لرونکي دي چې دغو عایداتي منابعو ته په کتنې سره خپلې دندې مخ په وړاندې وړي او په معینو ساحو کې د مصارفو په محدودیت باندې مجبورېږي، د دولتونو د عایداتي منابعو محدودیت د یوه مثال په واسطه داسې روښانه کوو:

څنګه چې پوهیږو د دولت له عایداتي منابعو څخه یوه مهمه او د پام وړ منبع له مالې څخه عبارت ده چې معمولاً د دولت د مصارفو زیاته برخه تامینوي. خو څنګه چې مالیات، په ځانګړې توګه د هغو د بیو بدلون د خلکو په انتخاب او انګیزو باندې نیغ تاثیر غورځوي، چې کولای شي سم لوری ته ټولنه بوځي او یا د دې برعکس عمل وکړي، نو څرګنده ده چې له خلکو څخه د مالې اخستلو د غوره ټکي تشخیص او ترلاسه کېدل ضروري دي. پدې معنا چې د لزوم له مخې د مالې اخستلو په بدل کې د هیواد اتباعو ته تر هغې غوره مطلوبیت او همدا یا بدیل امکان میسر شي. همدا شان لکه چې پوهیږو مالیات تل د ملي تولید یوه برخه احتوا کوي چې ملي تولید پخپله یو محدود څیز دی، نو پدې اساس د مالې په نامه د دولت د عاید دغه برخه هم محدوده ده چې باید یوازې د لمړیتوبونو لپاره چې د خلکو د رفاهیت لپاره تر ټولو زیات موثر دي ولګول شي.

همدغه لامل دی چې بودجې ته اړتیا لیدل کیږي، ځکه دولت محدودې مالي منابع لري او لدې سره سره له ملي اقتصاد څخه د در آمد د لاسته راوړلو او را ټولولو په برخه کې دولت له جدې ننگونو او محدودیتونو سره مخ دی او د هغو د موخیز تنظیم، سېما او لګښت لپاره یو تدبیر ټاکلی او همدغه د بودجې جوړونې په معناده.

د بودجې دندې د حکومت د پلان شویو تدابیرو د موثر تطبیق او عمومي رفاه د تامین په

موخه د دولت د فعالیتونوله ترتیب او تنظیم څخه عبارت دي. بودجه د دولت د اساسي اقتصادي، کلتوري او ټولنيزو پروگرامونو د همغږي کولو په مورد کې ستر نقش لري او د دولتي موسساتو له لوري د مناسب تخصیص او د ټولنيزو منابعو د عادلانه توزیع د کنترول او قضاوت وسیله ده او د مردم سالاري په نظام کې په دولت باندې د موثر نظارت کولو آله گڼل کېږي.

همدا شان د محدودو منابعو د ذاتي او اساسي انتخابونو د خلال په برخه کې د خلکو د تفاهم د زیاتوالي لامل گڼل کېږي چې د مالیاتو د اخستلو په ترڅ کې د خلکو له لوري دولت ته اجازه ورکول کېږي تر څو د ټولگټو، عمراني پروژو او کېدو موخو د تر لاسه کولو په برخه کې چې د دولت او خلکو د ارتباط وسیله گڼل کېږي او پدې توگه د دولت دستگاه تنظیم کېږي، په مصرف ورسوي. پدې توگه د بودجې د مصرف په واسطه د دولت عمومي سیاست گذاري څرگندېږي او د بودجې له تدوین او اجرا سره د دولت اقتدار په ډاگه کېږي.

د بودجې په ځای مصرفول خلکو ته ډاډ ورکوي چې له خلکو څخه تر لاسه شوي مالي منابع او وجوه په نهایت کې په واقعي توگه په مصرف رسېږي او تر لاسه کېدل یې د توجیه وړ دي. د عوایدو سمه لاسته راوړنه او په شفافه توگه د هغو مصرف کول د خلکو په منځ کې د دولت د پرستیژ د زیاتوالي او اعتماد د تقویت لامل گرزي.

په نړۍ او افغانستان کې د بودجې تاریخچې ته لنډه کتنه:

د بودجې په هکله د تاریخي شواهدو له مطالعې څخه دا حقیقت په ډاگه کېږي چې د بودجې د تنظیم او تهییې او دولت د واقعي درآمد په برخه کې لومړني اقدامات د دولتي گرځندویانو له لوري تر سره شوي دي او د بودجې په هکله تر ټولو پخوانی مدرک د **(Doomsday Book)** په نامه هغه کتاب دی چې په منځنیو پیړیو کې د انګلستان د کرنیزو ځمکو د باج او خراج د وصول کولو په هکله د پاچا صلاحیتونه په گوته کوي چې وروسته د آزادی د منشور په واسطه محدود شو او قانوني بڼه یې غوره کړه.

د یادونې وړ ده چې د لومړي ځل لپاره په ۱۳۱۵ میلادي کال کې د انګلستان پارلمان د دولت د مالیاتو د تر لاسه کولو او عوارضو په پروسه باندې د نظارت کولو په فکر کې شو او په ۱۳۴۴ میلادي کال کې پارلمان د دولت په مخارجو باندې د نظارت کولو بحث مطرح کړ چې بلآخره په اتلسمه میلادي پیړۍ کې تصویب او د انګلستان د دولت په بودجه باندې د پارلمان نظارت و منل شو.

له استقلال نه وروسته په امریکا او په ۱۷۸۹ میلادي کال کې په فرانسه او نورو هېوادونو کې په بودجه باندې د پارلمان نظارت کول تصویب شول او دغې عنعنې رواجي او دودیزه بڼه خپله کړه.

نن ورځ بودجه د دې مستلزمه ده چې د يوه پارلماني نظام له لوري تصويب شي . همدا شان نن ورځ بودجه له ځانگړي نظم او مختلفو طبقه بنديو سره په يوه سيستم بدله شوېده چې د دغه سيستم څرنګوالی د هغې ټولني د خصوصياتو د پرمختګ او پراختيا په ميزان او سياسي، اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي اوضاع پوري اړه لري چې دوی پکې ژوند کوي.

زموږ په هيواد افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د (۱۷۷۳-۱۷۴۷) کلونو تر منځ د احمد شاه بابا په وخت کې يوه مالي اداره تاسيس شوېده چې د همایون اعلیٰ په نامه بلل کېده او د اوسني وخت د ماليې د وزارت دندې يې په غاړه در لودې.

خو له دغه تاريخ څخه تر ۱۲۹۸م کال يعني د افغانستان د استقلال تر حصول دمخه، د دولت حسابونو د روزنامچې د دفتر په اساس صورت نيوه او د نن ورځې په څير د بودجې بشپړ مفهوم شتون نه درلود او د دولت مصارف له پلان گذاري يا پيش بيني څخه پرته اجرا کېدل.

د افغانستان په مالي نظام کې د بودجې سيستم، او د عوايدو او مصارفو پيش بيني په ۱۲۹۹ کال کې منځته راغلل. همدا شان په افغانستان کې د دغه لومړني نظام د منځته راتلو سره هڅه وشوه، تر څو د شاهي خزاني او د دولت د بودجې تر منځ تفکيک صورت ونيسي.

په ۱۳۱۵ کال کې د ژنيو مانچولي په نامه د يوه ايتالوي مشاور په مشوره د دولت د بودجې د حسابونو په طرز کې تغير او تحولات را منځته شول. نوموړي د اقتصاد او ماليې د وزارتونو د مشاور په توګه دنده اجرا کوله.

د يادونې وړ ده چې نوموړي د مالياتي دوايرو د تشکيلاتو د نوي طرز په نامه يو کتاب هم تاليف کړ او په مقدمه کې يې يادونه شوې چې دغه کتاب يوازي د افغانستان د دولت مامورينو او هغو اشخاصو ته ډالۍ کېږي چې د مملکت په اداراتو کې دندې تر سره کوي.

همدا شان د نوموړي کتاب په دوهم فصل کې له يوه نوي طرز سره د بودجې تعريف دا ډول شويدي: (بودجه يو ډول سند دی چې د دولت کليي واردات او مصارف پکې پيش بيني او منظور شوي وي).

د دې کتاب په مقدمه کې د مولف له لوري يادونه کېږي(د دغه کتاب منضمه نمونه د هيڅ واحد هېواد د ورته نسخې کافي او تقليدي نمونه نده، بلکې د نړۍ د متمدنو هېوادونو د فعليه د فاترو نمونه او شکلونه د اسانتيا او ساده توب په موخه را اخستل شويدي او هغه مي د افغانستان لپاره گټوري او مناسبې وګڼلې او پدې توګه مي پيشنهاد او وړاندي کړي).

له دې نيتې څخه وروسته هڅه شوې تر څو په هېواد کې د بودجې عملي کېدل ترتيب شي او د ساده والي له کبله له دوو کلونو نه په لنډه موده کې په هېواد کې عموميت ومومي.

د یادوني وړ ده چې نوموړی سیستم د ۱۳۲۸ او ۱۳۳۲ کلونو تر منځ د فرانسوي کارپوه موسوکلیمان په واسطه تر غور او څیړنې لاندې ونيول شو او ځینې جزېي تعديلات پکې ومنل شول. په ۱۳۳۲ کال کې ترکي نیاز شاهین د مضاعف سیستم وړاندیز وکړ چې په بشپړه توګه و نه منل شو او په ۱۳۳۸ کال کې د دولت بودجه په فعلي شکل د (PIS) امریکایي موسسې له لوري طرحه او تطبیق شوه.

د دوهم څپرکي دمطالبو لنډيز

د بودجې کلمه د فرانسوي ژبې له (bougette) لغت څخه اخستل شوې چې د څرمنې د کوچنۍ کڅورې معنا لري او په رسمي توګه په ۱۸۱۴ ام میلادي کال کې د لومړي ځل لپاره د دولت د عوایدو او مصارفو لپاره وکارول شوه.

د کلاسیکو علماوو د تعریف په اساس بودجه له یو ډول سند څخه عبارت دی چې د دولت کلني عواید او مصارف پکې پیش بینی او منظور شوي وي. د یوه بشپړ تعریف په توګه بودجه د عوایدو او مصارفو د پیش بینی لایحې ته ویل کیږي.

بودجې ته لدې کبله اړتیا لیدل کیږي چې دولتونه محدودې مالي منابع لري او د هغو د موخیز تنظیم، سپما او لګښت لپاره یوتدبیر ټاکي چې همدغه د بودجې جوړونې په معنا ده.

همدا شان د بودجې دنده د پلان شویو تدابیرو د اړوندو فعالیتونو د تنظیم او موثر تطبیق د چاري په دود د عمومي رفاه د تامین لپاره د دولت له اساسي هدف څخه عبارت دي. د بودجې په برخه کې تر ټولو پخوانی اثر د ډامسډی (Domesday book) په نامه کتاب دی چې په منځنیو پیړیو کې د انګلستان له کرنیزو ځمکو څخه د باج او خراج ټولولو په اړه د پاچا د صلاحیتونو ښوونکی دی.

د لومړي ځل لپاره په ۱۳۱۵ میلادي کال کې د انګلستان پارلمان د دولت د دریافت او عوارضو د نظارت په لټه کې شو، په اتلسمه میلادی پیړۍ کې دغه اصل تصویب او د انګلستان د دولت په بودجه باندې د پارلمان نظارت و منل شو.

په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د احمد شاه بابا په وخت کې یوه مالي اداره تاسیس شوه. د افغانستان په مالي نظام کې د عوایدو او مصارفو د پیش بینی یا د بودجې سیستم په ۱۲۱۹ هجري شمسي کال کې منځته راغی. په ۱۳۳۸ کال کې د دولت بودجه په فعلي شکل د (PIS) په نامه د یوې امریکایي موسسې له لوري طرحه او تطبیق شوه.

د دوهم څپرکي پوښتنې:

- ۱- د بودجې کلمه له کومې ژبې څخه اخستل شوې او څه معنا لري، معلومات ورکړئ؟
- ۲- د کلاسيکو له نظره بودجه تعريف کړئ؟
- ۳- په افغانستان کې د ۱۳۵۳ کال د بودجې مقرر د بودجې څه ډول تعريف وړاندي کوي، واضح يې کړئ؟
- ۴- په زياتره هېوادونو کې بودجه د څو کلونو لپاره تصويب کيږي، معلومات ورکړئ؟
- ۵- بودجې ته اړتيا له کوم ځايه را ټولېږي، پدې برخه کې لنډ معلومات ورکړئ؟
- ۶- د بودجې دندې کومې دي، بيان يې کړئ؟
- ۷- په افغانستان کې مالي اداره په کوم کال تاسيس شوه، معلومات ورکړئ؟
- ۸- په اوسني شکل د دولت بودجه د چا له لوري طرحه او تطبيق شوه، معلومات ورکړئ؟

د بودجې مراحل

ټوليزه موخه:

پدې فصل کې په ترتيب سره د تصويب، اجرا او کنترول، تقسيم او بر رسي په څپر د بودجې مختلف مراحل مطالعه کيږي.

د زده کړې موخې: د دې فصل په پای کې به محصلين وکړای شى چې:

- د بودجې ترتيب، د عوايدو او مصارفو تخمين وپېژني.
- د بودجې تصويب، د بودجې د تصويب په برخه کې اقتناع يا قناعت کول او د صلاحيت مفهوم درک کړي.
- د بودجې د اجرا ځواک و لرلای شي.
- د بودجې د کنترول ډولونه او د کنترول مفهوم و پېژني.

د بودجې مراحل: د افغانستان په څير په پارلماني نظام لرونکو هېوادونو کې د بودجې مراحل په څلورو برخو وېشل شوي، چې په لاندې ډول ترې يادونه کيږي:

- ۱- د بودجې ترتيب
- ۲- د بودجې تصويب
- ۳- د بودجې اجرا
- ۴- د بودجې کنترول

پورتني مراحل په زماني شکل ترتيب شوي، پدې معنا چې په لومړي سر کې د بودجې لايحه تهيه او تنظيم کيږي او د تصويب لپاره پارلمان ته وړاندي کيږي، له تصويب وروسته د پارلمان له لوري دولت ته ابلاغیږي او د دولت له لوري اجرا کيږي چې د اجرا په وخت کې د مالي قوانينو له مخې د اړوندو ارگانونو له لوري په مختلفو مراحلو کې کنترول او بر رسي کيږي. د فصل پدې

برخه کی د دغو مرحلوه له مطالعې څخه پیل کوو:

لومړۍ مرحله: د بودجې ترتیب

په حقیقت کې د بودجې د ترتیب مرحله د بودجې د مرحلوه تر ټولو مهمه او زیاته فني مرحله گڼل کېږي. د بودجې په ترتیب او تنظیم کې دوه موضوعات خورا مهم گڼل کېږي چې د بودجې د اساس او ستونو حیثیت لري او د عوایدو او مصارفو له تخمین څخه عبارت دي.

د ۱۳۸۴ کال د افغانستان د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون د نهمه ویشتمې مادې په اساس:

۱- د مالې وزارت د بودجې د ترتیب طرز العمل او د کال بودجوي صلاحیتونه هر کال د بودجې د سقف په پام کې نیولو سره ټولو دولتي اداراتو ته صادروي.

۲- دولتي ادارات مکلف دي چې د دې مادې د لومړۍ فقرې له مخې د اړتیا وړ بودجه په معین وخت کې ترتیب کړي او د تقاضا غوښتنپاڼه یې په رسمي توگه د مالې وزارت ته تسلیم کړي.

د همدغه قانون د اوه ویشتمې مادې مطابق، حکومت باید د ملي اقتصاد د جوړښت او انکشافی طرحو له مخې د هر راتلونکي مالي کال لپاره تر لاسه کېدونکي عواید او عمومي مصارف تخمین کړي.

پدې مرحله کې د عوایدو او مصارفو تخمینی اټکل کول خورا اهمیت لري چې شرحه یې په لاندې ډول وړاندې کېږي.

الف- د عوایدو وړاندوینه یا پیش بینی:

دیادونې وړ ده چې دغه وړاندوینه ممکن د څو مهمو طریقو په واسطه تر سره شي چې په لاندې ډول وضاحت ورکول کېږي.

۱- **مستقیمه طریقه:** دغه طریقه چې عواید پکې په مستقیمه توگه پیش بینی کېږي، د عایداتو ټول ارقام مستقیماً مطالعه کېږي او د متخصصینو د تجربې او مطالعې په اساس د هیواد اقتصادي اوضاع ته په کتنې سره وړاندوینه یا پیش بینی میزان کېږي.

دغه تگلاره عملاً له دوهمې نړیوالې جگړې نه وروسته په انگلستان کې شایع او پراخه شوه، د امریکا او فرانسې په څیر هیوادونو کې هم تر استفادې لاندې ونيول شوه. د یادونې وړ ده چې د وړاندوینې دغه تگلاره هغه وخت عملي کېدای شي چې د هیواد د اقتصادي وضعیت یا موقف په اړه کره اطلاعات تر لاسه شوي وي، خو پرمخ تللو هیوادونو کې د ملي عاید، د وگړیو شمیرو او داسې نورو په څېر د مهمو اقتصادي کمیټونو په برخه کې د معلوماتو د نه شتون له کبله تر بحث لاندې نشي نیول کېدی. په هر صورت که د عوایدو وړاندوینو کې د د قیقو او کره معلوماتو او اطلاعاتو په اساس وړاندوینه ونکړي د بودجې په اجرا کې له خورا جدي ستونزو سره مخ کېدلای شي.

۲- د وروستي ماقبل کال تگلاره: پدې تگلاره کې چې تر ۱۸۳۳ کال پوري په فرانسه کې تر کار لاندي نيول کېدله، د تېر مالي کال له بودجې څخه گټه اخستل کېده.

ځکه د روان مالي کال د بودجې اجرا تر اوسه پوري نده ختمه شوې، نو د درآمد برابرد کول له هغې وروستۍ بودجې څخه چې اجرا يې ختمه شوې وي، قبول او منل کېږي. د مثال په توگه د ۱۳۸۰ کال د بودجې د درآمد د پيش بيني کولو لپاره د ۱۳۷۸ کال له تحقق موندونکو او قطعي درآمدونو څخه استفاده کېږي.

۳- د وسطي زياتوالي طريقه: د دې طريقې مطابق په پنځو کلونو کې د دولت د عايد له زياتوالي څخه يو وسطي رقم تر لاسه کېږي. د دولت د عايدو دغه وسطي زياتوالی په برابرد باندي اضافه کېږي او په واسطه يې د دولت مجموعي عايد په راتلونکي مالي کال کې تثبيت کېږي. دغه طريقه د (Leon say) په نامه د يوه عالم له لوري وړاندي شوه.

۴- د تېر کال په اساس د پيش بينۍ تگلاره: پدې تگلاره کې د تېر کال آمار او اطلاعات د درآمد د ډول په برخه کې د اساس په توگه منل کېږي او د راتلونکي کال درآمد مشخص کېږي. دغه روش د پيش بينۍ ډېره ساده طريقه ده، چې هيڅ ډول محاسبې ته اړتيا نلري، يوازي د پخوانۍ دورې يعني د تېر کال د واقعي درآمد سطحه د راتلونکي دورې د پيش بيني په عنوان په نظر کې نيول کېږي.

۵- د پيش بيني قضاوتي تگلاره: له دې تگلارې څخه هغه وخت استفاده کېږي چې د درآمد په هکله دقيق اطلاعات شتون و نلري، چې البته د فني کارپوهانو او اړوند سازمان د متخصصينو په ذهني نظرياتو باندي اتکاء لري.

د يادونې وړ ده چې له يادو شويو طريقو څخه يوه هم په يوازي او مستقيمه توگه تر استفادې لاندي نه نيول کېږي، بلکې پکار ده چې د بودجې د تنظيم په وخت کې له ټولو مهمو طريقو څخه استفاده و شي.

د مصارفو د وړاندوينې طرز:

د مصارفو د پيش بيني(وړاندوينې) په اړه ويلای شو چې په هکله يې کومه ځانگړې طريقه شتون نلري. که چېرته د بودجې ترتيب کوونکي په هر وزارت کې د هغو تجارو په اساس چې له تېرو کلونو څخه يې تر لاسه کېږدي، عادي او حقيقي مصارف په دقيقه توگه پيش بيني کړي، د هېواد د ټولې بودجې پيش بيني تر حقيقت پوري نږدې کېدی شي، خو په عملي ډگر کې ممکن زياتې ستونزې منځته راشي.

د مارمورينو او مستخدمينو د معاش په ډول ځيني نور مصارف په قطعې توگه پيش بيني

کیري، خو ځیني نور، لکه د قاچاقو د کشف مصارف او داسي نور قطعې بڼه نلري، بلکې تخميني بڼه لري. لنډه دا چې د وزارتونو ټولې شعبيې د بودجوي کال لپاره خپل مصارف ترتيبوي او د بودجې عمومي آمر د بودجې د مصارفو توحيد ترتيبوي او د مالې وزارت ته يې استوي. د بودجې د تخمين په وخت کې د يوې ادارې رئيس ته پکار ده، تر څو لاندې عوامل په نظر کې ونيسي.

لومړي: پکار ده چې د تېرو کلونو مصارف په پام کې ونيسي او له هغوی څخه د لارښود په توگه استفاده وکړي. دوهم بايد فکر وکړي چې آیا نوموړې اداره د تېر کال په پرتله زيات کار په پام کې لري او کنه، پدې برسېره د اقتصادي اوضاع له مخې د مصارفو تغير هم بايد په پام کې ونیول شي. د مثال په توگه که بیکاري د اقتصادي تحول له کبله زياته شي، نو د حکومت امداديه مصارف هم زياتیږي او اړوندې شعبيې يې په نظر کې نیسي او يا که نوموړې اداره د زيات کار قصد ولري؛ اداره د مزد، اجورې، او معاش زيات مصارف پيش بيني کوي. د کار د زياتوالي دلایل هم ذکر کيږي، په پورتنیو عواملو بر سېره د ادارې رئيس د خپلې اړوندې ادارې د مصارفو د تعین په برخه کې بايد د حکومت ترلاسه کېدونکي عواید هم په نظر کې ونيسي چې آیا دغه عواید په راتلونکي کال کې زياتوالی مومي او که کميږي.

لکه چې وليدل شول، په عمومي توگه د مالي اړتياوو تثبيت د ټیټو مقاماتو له لوري لوړو مقاماتو ته صورت مومي. په بله وينا د بودجې د ترتيب په صورت کې د وزارتې پرنيسپ مطابق چې په زياتو هېوادونو او افغانستان کې هم معمول دي، د وزارت يا موسساتو د اړتيا وړ مصارف د ښکته باصلاحيته مقاماتو له لوري ټاکل کيږي.

الته د مصارفو دغه تخمين يوازي د ادارې د آمر له لوري پوره کيږي او نوموړې فورمه له اسنادو سره يو ځای د مالې وزارت ته استول کيږي. هغه اسناد چې په ورته مختصره او لنډه توگه د مالې وزارت ته ورکول کيږي، له مطالبې وروسته مؤظفو اشخاصو ته او د اړتيا په وخت کې د غور او تحقيق په موخه متخصصينو او اهل فن کسانو ته سپارل کيږي او د مالې وزير هم د خپلو تخمين شويو عايداتو په اساس خپل نظر ورکوي.

په عمومي توگه د راتلونکو مصارفو په اړه د وزارت وړاندیزونه معمولاً د پيش بيني شويو عايدو په پرتله زيات وي، د بودجوي توازن د برقرار ساتلو په موخه د مالې وزير د وزارت په وړاندیزونو کې تنقيص واردوي. وارد شوی تنقيص پدې علت را منځته کيږي چې د سياسي شخړو او لانجو لامل نشي. دغه تنقيص معمولاً د وزارت په ټوله بودجه کې د يوې واحدې سلنې په توگه واردیږي. کله چې د نوموړي مقام له لوري بودجه تنظيم شي، د تايد په موخه کابينې يا د وزيرانو د شورا مجلس ته راجع کيږي او د کابينې له تايد وروسته د تصويب په موخه پارلمان ته وړاندې کيږي. يادونه کيږي چې د سند له تسليمي سره د بودجې د جرياني مراحلو لومړنی پړاو پای ته رسيږي.

دويمه مرحله:

د بودجې تصويب يا منظوري: د افغانستان داسلامي جمهوريت د اساسي قانونو د اته نوييمې مادې په اساس، حکومت بايد د مالي کال د څلورمې ربعې په دوران کې د راتلونکي مالي کال د بودجې سند بايد د منظوري په موخه ملي شورا ته وړاندي کړي، دا يو منل شوی اصل گڼل شوی او معمولاً د نړۍ په ټولو هېوادونو کې رواج لري.

پارلمان ته د بودجې وړاندي کول د ځانگړيو تشریفاتو په ترڅ کې تر سره کېږي. د بودجې د تنظيم مسؤل مقام (د مالې وزير) شخصاً په ملي شورا کې حضور لري او د بودجې په اړه د روان بحث د حساسو ټکو په اړه تشریحات ورکوي.

د پارلمان مالي کميسيون، د بودجې او اقتصاد د کميسيون او اداري کميسيون په څير د بېلابېلو کميسيونونو لرونکی وي. د يادونې وړ ده چې د بودجې مسوده د لومړي ځل لپاره د مشرانو جرگې د بودجې اوماليې کميسيون ته وړاندي کېږي او د مشرانو جرگې له لوري له تصويب وروسته د ولسي جرگې د بودجې او مالي چارو کميسيون ته راجع کېږي.

نوموړی کميسيون د دغه سند په اړخونو باندې غورکوي او د اړتيا په وخت کې د وزارتونو مآينده گان راغواړي او اړوندو وزارتونو ته د پيشنهاده شوې بودجې په اړه ترې پوښتنې کوي چې له تحليل او مطالعاتو وروسته خپل راپور د ولسي جرگې عمومي مجلس ته وړاندي کوي او عمومي مجلس هم د هغې په اړخونو باندې له غور کولو وروسته بودجه تصويب کوي.

د اوسني اساسي قانون له مخې د بودجې د تصويب صلاحيت په مقننه قوې پورې تړاو لري. په هغو هېوادونو کې چې د استثنايې حوادثو له مخې يې په موقته توگه د مقننه قوې صلاحيت د اجرايه قوې رئيس ته لېږدول کېږي، اجرايه قوه د مقننه قوې په وکالت، بودجه تصويب کوي.

د دغې مرحلې د اهميت په اړه ويل کېږي، چې د بودجې تصويب شوي ارقام يوازي د بودجې د قانون گذاري په اړه د موافقو رايو مفهوم نه ورکوي، بلکې د ولسي جرگې له لوري دولت ته د اعتماد د رايې ورکولو معنا هم لري، ځکه د بودجې ارقام د دولت د سياستونو، پروگرامونو او کړنلارو څرگندونکي دي.

د بودجې د تصويب څخه سرغړونه: داسي پېښې کمي تر سترگو کېږي چې پارلمان ته د پيشنهاده شوې بودجې تصويب صورت و نه نيسي ځکه د هېوادونو د تاريخ مطالعه په سمه توگه ددې موضوع څرگندونه کوي.

خو کله چې وړانديز شوې بودجه تصويب نشي، دغه پېښه د دولت له پروگرامونو سره د پارلمان مخالفت په ډاگه کوي او په هغه وخت کې د دولت سقوط او زوال حتمي بريښي.

د بودجې موقت صلاحیت: که چیرته حکومت دکوم دلیل له مخې د کال تر پایه ونکړای شي، د راتلونکې کال بودجه تنظیم کړي او یا پارلمان د بودجې د تصویب او برسي په کار کې ځنډ واچوي، په دواړو وختونو کې د دولت د تأدیو لپاره د جمهوري ریاست له لوري د اعتبار موقته تقاضاکېږي.

د ۱۳۸۴ کال د افغانستان د مالی چارو اود عامه مصارفو قانون د یو څلویښتمې مادې په اساس د بودجې موقتي صلاحیت په لاندې ډول دی:

۱- که چیرته د یو لړ عواملو له کبله بودجه د مالي کال تر پیل پوري تصویب نشي، د نوې بودجې تر تصویب پوري د تېر کال بودجه په لاندې ډول تطبیق کېږي:

a. د یوې میاشتي لپاره د بودجوي صلاحیت صدور

b. د تېر مالي کال د بودجوي صلاحیت د $\frac{1}{12}$ برخې د صلاحیت صدور

۲- د دغې مادې د لومړۍ فقرې مندرجه بودجوي صلاحیت د مالي کال د بودجې تر تصویب پوري د اعتبار وړ دی، د دولتي بودجې تر تصویب د مخه له موقتو بودجوي صلاحیتونو څخه منځته راغلي مصارف له مندرجه مبالغو څخه د نوي مالي کال په بودجوي صلاحیتونو کې وضع کېږي.

درېیمه مرحله

د بودجې اجرا: د بودجې د اجرا او اهمیت په اړه ویل کېږي چې د بودجې له خورا مهمو مراحلو څخه شمېرل کېږي او د دولت او اجرايوي دستگاه د موفقیت او نه موفقیت په برخه کې اساسي نقش لري. همدا شان پدې مرحله کې د وړاند وینې او برابردونو دقت او سموالي په ډاگه کېږي.

د بودجې د تطبیق او اجرا مرحله د بودجې د قانوني پروسي له بشپړېدلو وروسته پیلېږي او د مالیې د وزارت له لوري په معینو وختونو کې د هر وزارت تخصیص حواله او ورکول کېږي. ځکه د مالي وضعې د ثبات او استحکام له مخې لازمه ده چې په معین وخت کې د مصارفو د تخصیصاتو تعین صورت ونیسي.

معمولاً د یوې مالي دورې په اوږدو کې یو لړ بې نظمي را منځته کېدای شي. د مثال په توگه، عمومي مالیات په معین تاریخ او معینه موقع تادیه نشي او یا د گمرکاتو محصول گمرک ته د اموالو له واردیدلو سره ونه سپارل شي، د صنعتي او تجارتي موسساتو عواید هم د پلور له مخې تحقق مومي. چې پدې توگه د مالیاتو تر لاسه کولو اود وجهې برابرولو پیش بینی شوې پروسه ټکنی کېدی شي، چې پدې وخت کې د اړوندو تعدیلاتو را منځته کول ضروری وي. د مثال په توگه عواید د وړاند وینې په پرتله کم شي او یا د هغو مصارفو پایله چې را منځته کېږي تقلیل وکړي او یا یوه اداره اړتیا حس کړي چې د وړاند وینې په خلاف په یوه مالي ربع کې زیات مصارف

تر سره کړي، همدا شان د مملکت په پروگرامونو کې تغيرات چې ممکن له یوې ادراې څخه بلې ادراې ته د وجوه د انتقال یا لیرد لامل وگرځي. د پورتنیو دلایلو له مخې پکار ده چې د بودجې عمومي اداره د بودجوي کال د هرې ربعې یا څلورمې په پیل کې مقدماتي تخصیصات له لازمو تعدیلاتو سره تجدید نظر کړي.

د بودجې کنترول:

په پخوانۍ بریتانیا کې قانون ایښوونکو د باورونو د میزان په تصویب اکتفا کوله، خو دا پاچا و چې کولای یې شوای د لومړیتوبونو یا هغه څه په اساس چې ده ته یې ارزښت درلود پرېکړه وکړي. خو ورو، ورو د بودجې او مملکت مالي صلاحیت پارلماني مجلس ته وغزېد، پداسې ډول چې د مخارجو په اړه د پارلمان نظارت حتمي شو.

همدا شان د دغو اعتبارونو د مصرف څرنګوالی له یوې مادې څخه بلې مادې ته او له یوه فصل څخه بل فصل ته مقید او په ځینې مواردو کې منع شو، تر څو دولت ونکړای شي د خپلې خوښې په اساس مصارف او لګښتونه وکړي. نن ورځ د بودجې د اجرا نظارت د مقننه او اجرائیه قوې له لوري تر سره کیږي.

د بودجې د مصرف او اجرا په اړه کولای شو له درې ډوله کنترول څخه یادونه وکړو چې له: اداري کنترول، پارلماني کنترول او قضایي کنترول څخه عبارت دي. چې مختصراً هر یو په لاندې ډول تشریح کیږي.

۱- د بودجې اداري کنترول: د بودجې له تصویب نه وروسته، د بودجې له اجرا د مخه تر سره کېږي، تر څو له تصویب شویو اعتبارونو څخه د دولت مصارف تجاوز ونکړي. د مختلفو وزارتونو د کنترول د چارو پرسونل او یا مستقل دواړه دغه مسؤلیت په غاړه اخلي. معمولاً دغه چاره د اړوند وزارت دنده او مسؤلیت ندي، بلکې دغه چاره د اړوندې قوې تر نظر لاندې، د مالې وزارت تر امر لاندې تر سره کیږي.

البته د دندو د ښه انجام په موخه پکار ده چې د کنترول د پروسې په ترڅ کې د اعدادو له تقلب او غلطیو څخه مخنیوی وشي او د قانون د مقرراتو مطابق د حواله جاتو د اجرا کار تر سره شي او حواله شوي مبالغ له هغه مقدار سره انطباق ولري چې په بودجه کې تعین شوی وي.

۲- د بودجې پارلماني کنترول: په ډیموکراتیکو حکومتونو کې د تصویب شوې بودجې دعوایدو او مصارفو کنترول یو اساسي امر ګڼل کیږي. دغه کنترول د بودجوي کال په پای کې تر سره کیږي او معمولاً په دوه ډوله صورت نیسي. لومړی د حکومت استیضاح چې د اجرائیه قوې د انحراف علت موندنه کوي، چې د کنترول د موثرې او دقیقې پروسې زمينه برابروي. نن ورځ په زیاتره هیوادونو کې دغه ډول کنترول کونکي کمیسیونونه فعالیت کوي او د بودجې د اجرا چارې برسي کوي.

۳- د بودجې قضايي کنترول: دغه ډول کنترول چې د پارلماني کنترول له ډول څخه دی، په زیاتره هیوادونو کې د محاسبې د دیوان له لوري تر سره کېږي. لکه مخکې چې یادونه وشوه، د بودجې کنترول خورا اهمیت لري او د هغې د موثریت د لوړوالي لامل ګرځي او ددې باعث ګرځي تر څو د بودجې مالي وسایل په لازم دقت سره د ټاکلو موخو د تمویل لپاره په کارواچول شوی او د سم کنترول په واسطه اصراف او بې تفاوتی له منځه لاړه شوی او د دولتي پروژو له ځنډېدلو څخه مخنیوی وشي. پدې برخه کې د بودجې له مراحلو وروسته غوره بولو چې د بودجې د تنظیم په برخه کې د اجرائیه قوې له صلاحیتونو څخه لاندې یا دونه وکړو.

د نړۍ په ټولو هیوادونو کې اجرائیه قوه د بودجې د پېشنهاد مسؤلیت لري او د دې دندې صلاحیت په اجرائیه قوې او اداري دستگاه پوري منحصر دی. حتی په ځینو هیوادونو کې دغه اصل په اساسي قانون کې هم درج شوی دی او د هیواد مقننه قوه د بودجې د تصویب د صلاحیت مقام لري خو په هیڅ وجه د بودجې د پېشنهاد حق نلري.

د امریکا په متحدو ایالاتو کې د بودجې تنظیم، پېشنهاد او تصویب د ۱۹۲۱ کال د قانون تابع دی چې په صریحه توګه پکې ذکر شوی چې د بودجې تنظیم او پېشنهاد د ولس مشر له دندو څخه دی.

په انګلستان کې هم د هغه هیواد د پارلمان د چلند مطابق، د بودجې تهیه او تنظیم د دولت له دندو څخه ګڼل کېږي. په فرانسه کې دغه تفکیک له ۱۹۴۶ م کال نه وروسته په اساسي قانون کې ذکر شوې دی. په اساسي قانون برسېره په هغو قوانینو کې چې د هیوادونو د بودجې او تنظیم لپاره تصویب شوي دي، د دغه امر له ذکر څخه یادونه شوې چې د کال په معین تاریخ کې د بودجې تهیه او تنظیم د دولت ستره دنده ده.

په افغانستان کې د ۱۳۳۹ کال د عمومي محاسباتو د تصویب شوي قانون له مخې د بودجې په برخه کې د دولت دندې په ترتیب سره ذکر شوې دي.

اوومه ماده: هر وزیر مکلفیت لري چې هر کال د خپل وزارت د راتلونکي کال بودجه وړاندي کړي او د کال د لومړنیو دريو میاشتو په اوږدو کې یې د مالې وزارت ته تسلیم کړي.

اډه ماده: د مالې وزیر باید دغه ټولې بودجې په یوه مرکز کې سره راټولې یا توحید کړي، د عایداتو بودجه هم ور سره ضمیمه کړي او د دولت ټوله بودجه تشکیل او تنظیم کړي.

نهمه ماده: دغه عمومي بودجه د کال د وروستۍ نیمايي په لومړیو کې د ملي شورای مجلس ته وړاندي شي، خو د ۱۳۶۲ کال د عمومي محاسباتو او بودجې په تصویب شوي قانون کې د دولت له لوري د یادې شوې دندې تر سره کول. په لاندې ترتیب بیان شوي دي:

دولسمه ماده: د هر کال د لومړي نيمايي په لومړيو کې بايد د مالېې وزير د مملکت عايدات د راتلونکي کال لپاره پيش بيني کړي. دا ډول مخارج چې د دغو عوايدو د ترلاسه کولو لپاره پکار دي، په نظر کې نيول کېږي او دواړه د وزيرانو هيأت ته وړاندي کوي.

ديارلسمه ماده: د وزيرانو هيأت بايد پيش بيني شوي عايدات او د هغوی مخارج د حصول په اساس د هر وزارت د عايداتو په حدودو کې د مبالغو په بڼه ابلاغ کړي.

خوارلسمه ماده: هر وزير بايد د خپلو مصارفو بودجه د راتلونکي سند لپاره د هغو مبالغو په حدودو کې چې د ديارلسمې مادې مطابق د هغه وزارت لپاره تعين شوي وي، حاضر کړي ترڅو د کال تر نهمې مياشتې پوري د ماليې وزارت ته وړاندي شي.

پيڅلسمه ماده: د مالېې وزير بايد دغه ټوله بودجه په يوه صورت کې تنظيم کړي او د عوايدو بودجه هم ورسره ضميمه کړي او ټوله بودجه تهيه کړي. د بودجې لايحه هر کال د لسمې مياشتې په لومړۍ نيټه د ملي شورا په مجلس کې پيش بيني کېدای شي.

څنگه چې پورته د بودجې او عمومي محاسباتو د لومړي قانون او دويم قانون له مخې د بودجې تنظيم او اصول ذکر شول، هغه ترټولو مهم توپير ته چې په دې دواړو قوانينو کې تر سترگو کېږي دا دی، چې د بودجې او عمومي محاسباتو په لومړي قانون کې دولت مکلف شوی دی چې لومړی د خرڅ برنامه تعين کړي او د مالېې وزير د دغو مخارجو د تامين لپاره د درآمد منابع مشخصې کړي، پداسي حال کې چې د بودجې په دوهم ټاکل شوي قانون کې لومړی د مالېې وزير د مملکت ټول عوايد پيش بيني کوي او په اړه يې د وزيرانو شورا ته اطلاع ورکوي او دغه شورا د هيواد د عوايدو مطابق، د وزارتونو او اړوندو ادارو د مصرف بودجه پيش بيني او تنظيم کوي.

د ۱۳۸۴ کال د مالي چارو او عامه مصارفو د نوي قانون د ۲۸ مادې مطابق:

۱- د ماليې وزارت هر کال د بودجې تقاضا او طرزالعمل او د مالي کال بودجوي صلاحيتونه دولتي اداراتو ته صادروي.

۲- دولتي ادارات مکلف دي چې د دغې مادې د لومړۍ فقرې له مخې د اړتياوړ بودجه په معين وخت کې ترتيب او د غوښتنې وړانديز يې د مالېې وزارت ته تسليم کړي.

۳- د قضايي قوې بودجه د حکومت په مشوره د سترې محکمې له لوري ترتيب او د مالي کال د بودجې په توگه ملي شورا ته وړاندي کېږي.

۴- د مالېې وزارت د دولتي اداراتو په مشوره او تفاهم د مالي کال د بودجې تخميني صحت او د بودجوي قانون د صلاحيتونو لپاره اړونده غوښتنه د قانون له احکامو سره تاييدوي.

۵- دولتي ادارات مکلف دي چې د بودجې د وړاندیز له ترتیب او تکمیل وروسته هغه د مالې وزارت ته تسلیم کړي.

د یادونې وړ ده چې په راتلونکو مخونو کې په افغانستان کې د بودجې د ترتیب او منظوری په هکله مفصل بحث په نظر کې نیول شوی، خو دلته په هیوادونو کې د بودجې د تنظیم او تهیی په برخه کې د اجرائیه قوې د نقش د څرگندولو په موخه د یادشوي قانون له ځینو مواردو څخه یادونه وشوه.

د دې فصل په پای کې باید په یاد ولرو چې د بودجې د تنظیم او پیشنهاد په برخه کې د مالیې د وزیر دندې او صلاحیتونه د نورو وزیرانو له دندو او صلاحیتونو سره توپیر لري. د بودجې د تنظیم په برخه کې د مالیې د وزیر دندې د مالې وزارت د عایداتو د بودجې له ترتیب، د مخارجو د بودجې له ترتیب، د هیواد د ټولې بودجې له ترتیب او پیشنهاد او د ملي شورا مجلس ته د هغې له سپارلو څخه عبارت دی.

پدې توگه لیدل کیږي چې د بودجې د ترتیب او تصویب په جریان کې د مالې وزارت د ځانگړو مسؤلیتونو او اختیاراتو لرونکی دی، ټول مصارف چې د دولت او هر وزیر له لوري پیشنهاد کیږي، باید دمالې د وزیر په موافقه او امضاء تر سره شي، البته دغه تگ لوری د نړۍ په زیاتره هیوادونو کې معمول دی او د یادونې وړ ټکی دا دی، کله چې وزارتونه د مالیې وزارت د لارښوونو او طرز عمل مطابق د خپلې بودجې پیشنهاد د مالې وزارت ته وړاندې کوي، له لازمی ارزونې وروسته د مالیې د وزارت په واسطه د بودجې استماعیه مجلس ته چې غړي یې د مالیې له وزیر، د اقتصاد له وزیر، د باندنیو چارو له وزیر او د امورو د ادارې د باصلاحیته استازی (چې معمولاً د تشکیلاتو رئیس وي) څخه عبارت دي، وړاندې کیږي. په نوموړي مجلس کې د وزارتونو د باصلاحیته استازو په حضور کې چې له خپل دریځ او وړاندیز نه د دفاع کولو په موخه ناست وي، تحلیل او ارزیابي کیږي او وروسته د نورو قانوني پړاوونو د تر سره کولو لپاره صالحه مقاماتو ته چې یادونه یې مخکې شوېده، وړاندې کیږي.

د درېیم څپرکي دمطالبو لنډیز

په هغو هیوادونو کې چې پارلماني نظام لري، د بودجې مراحل په څلورو پړاوونو کې تر سره کیږي چې د بودجې له ترتیب، تصویب، اجرا او کنټرول څخه عبارت دي.

د بودجې ترتیب تر نورو ټولو مرحلو مهمه، فنی او تخصصي مرحله گنل کیږي چې دوه موضوع گاني پکې ځانگړی اهمیت لري، لومړی د عوایدو تخمین او دوهم د مصارفو تخمین، چې د عوایدو په تخمین کې هم له دوو طریقو څخه استفاده کولای شو:

مستقیمه طریقه، د وروستي ما قبل کال تگلاره، د وسطي زیاتوالي طریقه، د تېر کال په اساس د پیش بینی تگلاره او د قضاوتي پیش بینی تگلاره چې البته د بودجې د تنظیم په موقع کی باید له ټولو مهمو طریقو څخه کار واخستل شي. د مصارفو د پیش بینی په اړه کومه ځانگړې طریقه شتون نلري.

لکه څرنګه چې مطالعه شوه د وزارتونو هره شعبه د بودجوي کال لپاره د خپلو مصارفو تخمین ترتیبوي او د بودجې عمومي آمر د مصرفي بودجې توحیدي راپور جوړوي او د مالې وزارت ته یې استوي چې د یادشوي مقام له لوري له تنظیم او وروسته د تایید په موخه د وزیرانو د شورا مجلس ته راجع کیږي چې له تایید نه وروسته د تصویب په موخه پارلمان ته استول کیږي.

د بودجې د تصویب صلاحیت د ورځني قانون له مخي یوازي په مقننه قوې پوري اړه لري. د پیشنهاد شوې بودجې نه تصویب د دولت له پروگرامونو سره د پارلمان مخالفت په ډاګه کوي. که حکومت د کوم دلیل له مخي ونکړای شي د کال تر پایه د راتلونکي کال بودجه تنظیم کړي او یا یې پارلمان د تصویب په چارو کې ځنډ راوړي، په دواړو وختونو کې د دولت د تأدیو لپاره د ولسمشرۍ له مقام څخه د موقت اعتبار غوښتنه کیږي.

د بودجې د اجرا د اهمیت په اړه ویلای شو چې د دولت او اجرائیه دستگاه د موفقیت او عدم موفقیت په برخه کې خورا اساسي نقش لري. دغه مرحله د بودجې د قانوني پروسې له بشپړولو وروسته پیلېږي او د مالې وزارت له لوري د هر وزارت تخصیص په معینو وختونو کې حواله او ورکول کیږي.

نن ورځ د بودجې د نظارت چارې د اجرائیه قوې په وسیله تر سره کیږي، خو هغه څه چې د کنترول اړتیا په گوته کوي دا ده چې په بودجه کې د عوایدو او مصارفو پیش بینی مهمه او مسلمه ده چې دغه پیش بینی او عملیاتي پروگرامونه هغه مهال له گواښ څخه ژغورل کیدای شي چې کنترول ترسره شي. پدې برخه کی کولای شو له درې ډوله کنترول څخه یادونه وکړو لکه: اداري کنترول، پارلماني کنترول او قضایي کنترول.

د درېم څپرکي پوښتنې:

- ۱- د بودجې د مرحلو شمېر څو دی، نومونه یې واخلي؟
- ۲- د بودجې د ترتیب او تنظیم په برخه کې دوه مهم موضوعات کوم دي، نومونه یې واخلي؟
- ۳- د عوایدو د پېش بېني د مهمو طریقو نومونه واخلي؟
- ۴- د مستقیمی طریقي په هکله څه معلومات لری توضیح یې کړی؟
- ۵- د وروستي ماقبل کال تگلارې په هکله ستاسو نظر څه دی، بیان یې کړی؟
- ۶- د وسطي زیاتوالي طریقه څنگه طریقه ده ، پدې برخه کې معلومات ورکړی؟
- ۷- د قضاوتي وړاندوینې تگلاره څه ډول طریقه ده، معلومات ورکړی؟
- ۸- آیا د مصارفو د وړاندوینې په هکله کومه ځانگړې طریقه شته، معلومات ورکړی؟
- ۹- د اوسني د تخمین په برخه کې یو رئیس باید کوم ټکي په نظر کې ولري ؟
- ۱۰- د ورځني اساسي قانون له مخي د بودجې د تصویب صلاحیت کوم ارگان ته سپارل شوی دی، توضیح یې کړی؟
- ۱۱- د بودجې امتناع څه مفهوم لري، توضیح یې کړی؟
- ۱۲- د اداري کنترول مفهوم توضیح کړی؟
- ۱۳- د پارلماني کنترول په هکله خپل معلومات وړاندي کړی؟
- ۱۴- آیا د بودجې د تنظیم او پیشنهاد په برخه کې دمالې وزیر دندې د نورو وزیرانو له دندوسره توپیرلري، که نه؟ پدې اړه معلومات ورکړی.

د بودجې اصول

ټوليزه موخه:

د بودجې د مهمو اصولو مطالعه او پيژندگلوې.

د زده کړې موخې: د دې څپرکي په پای کې له محصلينو نه تمه کېږي چې وکړای شي:

- ۱- د بودجې د توازن اصول او د عوايدو او مخارجو تر منځ د موازنې مفهوم وپيژني.
- ۲- د بودجې د کماليت او وحدت مفهوم زده کړي او د بودجې د وضاحت په هکله معلومات تر لاسه کړي.
- ۳- د بودجې د تخصيص او عدم تخصيص اصول و پيژني.
- ۴- د کلنۍ بودجې د اصل په هکله معلومات تر لاسه کړي.

د بودجې اصول

لکه څنګه چې څرګنده ده، هر علم او فن د علمي فرضيو او اصولو پر بنسټ ولاړ دی، بودجه جوړونه هم له دغه امر څخه ګوښې نده او په يو لړ اساساتو چې د بودجې د اصولو په نامه يادېږي استواره ده.

د يادونې وړ ده چې په بېلابېلو علومو کې اصل د قاطعيت او ثبات لرونکی وي چې ضروري هغه يې نه بدلېدونکي دي. خو په بودجه کې اصل له قاعدې څخه عبارت دی چې د ځانګړيو اهدافو د لاسته راوړلو په موخه پکار ده، او زماني او مکاني شرايط يې بايد په پام کې ونیول شي. د بودجې د اصولو رعايت د هغې د موثريت او ګټور توب د زياتوالي لامل ګرځي او د دولت د مقاصدو د تر لاسه کولو په برخه کې د يوې موثري وسيلې حيثيت مومي.

د بودجې اصول په لومړي سر کې د اقتصاد د کارپوهانو په اثارو کې تیت او خواره لیدل کېدل، آن تر دې چې د لومړي ځل لپاره په ۱۸۸۵ میلادې کال کې د لیون سې (Leon say) له لوري تدوین او وړاندې شول.

له هغه وروسته په هغوی باندې یو لړ نور اصول هم ور اضافه شول چې موږ یې پدې ځای کې له هغو برخو څخه یادونه کوو چې تاریخي قدامت یې پیژندل شوی، همدا شان له هغو نویو اصولو څخه هم یادونه کېږي چې د یادو شویو اصولو د نفی په توګه نه وو یاد شوي، بلکې دهغوی د متممو اصولو په توګه ترې استفاده کېدله.

د بودجې انتشار

د بودجې انتشار دامفهوم پیاوړه کوي چې بودجه دې له زحمت او مخارجو پرته په اسانه توګه د خلکو لاسته ورشي، تر څو په اسانۍ سره ملاحظه او څرګنده شي او هغه مبالغ چې د هغې په را ټولولو کې شریک دي، په څه ډول او د کومو شیانو لپاره په مصرف ورسېږي.

په ۱۷۸۱ میلادې کال کې د لومړي ځل لپاره په فرانسه کې یوې بودجې انتشار وموند او پدې توګه وغوښتل شول چې اعتماد او باور تر لاسه شي، تر څو وکړای شي په مالیاتو برسېره د دولت د خزاني لپاره د کريدیت او پیسو اخستل شوي شي او پدې توګه موازنه هم را منځته شي. د دې موخې لپاره په ۱۸۲۱ میلادي کال په سویس او په ۱۸۴۸ میلادې کال په اطریش کې د بودجې انتشار منځته راغلی دی چې د بشپړ تیایي بهیر له طي کولو وروسته د پارلمان له لوري د بودجې انتشار حتمي بڼه غوره کړې ده.

د بودجې بشپړتیا

یو مالي کال د ټولو وړاندو شویو عوایدو او مخارجو لرونکی وي. کومه بودجه چې ټول عواید او مخارج پکې په مفصله توګه شتون ونلري، نشي کولای د خپلو اقتصادي او مالي پلانونو دندې په سمه توګه تر سره کړي. د دې اصل په اساس د بودجې د ترتیب په صورت کې له غیر خالص پرنسیپ څخه استفاده کېږي، او پدې توګه ټول مصارف او عواید په ناخالصه توګه په بودجه کې ښودل کېږي تر څو د دولت د فعالیتونو په هکله د معلوماتو یو ټولیز مفهوم وړاندې کړي.

له همدې کبله ادارات د خپلو تر لاسه شویو عوایدو له جملې څخه د خپلو تر سره شویو مصارفو د کسر حق نلري او نشي کولای چې د هغوی توپیر خزاني ته وسپاري، بلکې تر لاسه شوی درآمد خزاني ته تسلیم کوي او خپل مصارف د اړوند سند له لاري پیشنهاد کوي او تر ځانګړیو مقرراتو لاندې یوازې په ځانګړیو موضوعاتو مرعې الاجرا کېږي.

په هر یوه صورت کې د مالېې د وزیر موافقت اړین دی. د مالېې وزیر خپله موافقه د فوق العاده او غیر مترقبه اړتیا په صورت کې ورکولای شي. ټول مخارج باید په یوه ځای تخمین کړل شي

او دقت وشي چې په راتلونکي مالي کال کې تادیه شي. ټول هغه عواید چې تخمین یې په راتلونکي کال کې شویډي، مجبور دي چې د مخارجو د پرداخت لپاره په پام کې ونيول شي.

د بودجې توازن (د عوایدو او مخارجو تر منځ موازنه):

د بودجې د موازنې مهمه موخه دا ده چې هر کال د عوایدو او مخارجو تر منځ د شونتیا تر بریده توازن برا بر وي. که د بودجې د تنظیم او تهیې په برخه کې کسر یا نیمگړتیا شتون ونلري، یو غوره حالت گڼل کیږي. که چیرته عواید د مخارجو بسنه ونکړي نو تر ممکنه حده د نویو مالیاتو د وضع کولو او یا د نویو عوایدو د سرچینو د استعمالولو او یا قروضو څخه استفاده کیږي. لنډه دا چې د بودجې د تنظیم په وخت کې له ډېر غور او فکر څخه کار اخستل کیږي.

غالباً په هغې بودجې کې چې د تهیې په وخت کې عواید او مصارف یو تر بله تعادل نلري، ځیني وخت جاري عواید له جاري مصارفو څخه زیات شي او ځیني وخت جاري عواید له جاري مصارفو څخه کم شي، نو ویل کیږي چې پدې صورت کې بودجه توازن نلري او دولت د بودجې له کسر سره مخ دی. په ورته حالاتو کې دولت باید د بودجې په لایحه کې د دغه کسر د تامین طرز تعین او پیشنهاد کړي، کله نو بودجه خپل اصلي مفهوم له لاسه ورکوي.

همدا شان که بودجه زیات عواید ولري چې دا پېښه ډېره کمه لیدل کیږي، پدې صورت کې هم دولت ته پکار ده چې د دغو اضافه شویو عوایدو د استفادې پلان ترتیب او تعین کړي. د عوایدو دغه اضافه والی معمولاً د دولت له پورونو څخه را منځته کیږي او که دولت مقروض یا پوروری نه وي، حاصل شوي عایدات زخیره کیږي. ځیني وخت داسي هم کیږي چې د دولت له مقروضیت سره سره اضافي عایدات د مخصوصي زخیرې حساب ته منظور او منتقل کیږي. د مثال په توګه په صنعتي هیوادونو کې لیدل کیږي چې اضافه عواید د بحران په وړاندې د مبارزې او د اقتصادي انحطاط په وخت کې د بودجې د کسر د لېرې کولو لپاره ځانګړې شوې زیرمې ته لیردول کیږي.

د بشپړتیا د اساس له مخي باید د مبلغونو اضافه ګي، د مالي کال له عادي بودجې څخه د غیر عادي عوایدو په توګه د دویم مالي کال یا راتلونکې بودجې لپاره په پام کې ونيول شي. دغه اضافه والی باید د پورونو د اړتیا د کموالي یا تقلیل لپاره وکارول شي.

د بودجې وحدت یا یووالی: په بودجه کې ددې اصل موخه دا ده چې په هیواد کې یوازې یوه بودجه تهیه او اجرا شي، د بودجې تشکیل په واحد صورت چې په هغه کې د دولتې ادارو ټول عواید او مخارج شتون ولري. د بودجې وحدت د دولت د اقتصادي بشپړتیا لپاره اساسي شرط ګڼل کیږي.

د بودجې د اتحاد اساس ورو ورو عملي بڼه غوره کړېده. په پخوا وختونو کې تر ډېره د

کارونو اجرا د مخصوصو خزانو له لوري تر سره کېده، دغې چارې دا ضرر درلود چې په یوه ځای کې د پیسو زیاتوالی او په بل ځای کې د پیسو کموالی را منځته کیده او هم یې د مالي اجراءاتو د وضاحت او شفافیت پروسه له خنډ سره مخ کوله.

په عمومي توګه د اختتام او وضاحت له مخې دغه اساس منځته راغلی دی چې ټول عواید او مخارج په تخمین کې سره متحد وي. دغه پرنسیب د بودجې د اتحاد په نامه یادېږي. بودجه باید یو تړلی واحد تشکیل کړي، له همدې کبله له واحدې بودجې څخه د باندي د مستقلي فرعي بودجې اساس ممنوع دی. د بودجې یووالی د مالي ادارو د یوالي لپاره اساسي شرط ګنل کېږي چې یوازې دغه حالت متحد مالي اساسات او مالي وضعه په څرګنده بڼه بنسټولی شي او د مرام مطابق مالي او اقتصادي اجراءات شوني کوي. همدا شان د بودجې د وحدت اصل، په بودجه کې د پېش بینی شویو ارقامو په برخه کې د مقننه قوې د نظارت او کنټرول شرایط هم په ښه توګه آماده کوي.

دیادونې وړ ده چې د بودجې د یووالي اصل، د بودجې د کلاسیکو اصولو له ټولګې څخه اخستل شوی دی او نن ورځ زیات شمېر هیوادونه عادي بودجه او یوه فوق العاده بودجه تر نیوي. د بودجې د وحدت په اصل کې د استثناء شتون هم د پام وړ دی چې د غیر پېش بینی شویو علتونو د واقع کېدلو او یا د درآمد د عدم تحقق له کبله دولت په تصویب شوې بودجه کې د تغیراتو په را منځته کولو باندي منتج کېږي، پدې توګه دولت د بودجې د متمم تر نامه لاندې پارلمان ته یوه لایحه وړاندې کوي.

د بودجې وضاحت:

بودجه باید په واضیحه توګه ووېشل شي او په لنډه او مکمله توګه تشریح شي. بودجه د یوه مالي کال د اقتصادي جریان لپاره خپلې مالي دندې هغه مهال په ښه توګه تر سره کولای شي چې عواید د هغوی د منځته راتلو له کبله او مخارج د هغوی د مرام او استعمال له مخې د شونتیا تر بریده وویشل شي. یوازې د بودجې په مجموعه کې د عوایدو او مخارجو بنسټ نكوي، ځکه له ورته خالصو اعدادو سره نه خو د بودجې تنظیم او ترتیب په ډاګه کېږي او نه هم په سمه توګه د هغوی اجراً ترسره کېدلای شي. د بودجې واضیح او مشرح تنظیم د بودجې د کنټرول پروسه اسانه کوي، همدا شان منفرد اداري واحدونه د خپلو مکلفیتونو په لړ کې خپلې دندې په ښه توګه درک کولای شي او خپل مسؤلیتونه په لازم وخت کې تر سره کولای شي.

د بودجې دقیقوالی: د دې اصل مطابق د دولت عواید او مصارف باید په هغه اندازه تعین شي چې په زیات احتمال سره د راتلونکې بودجې په دوره کې تحقق تر لاسه کړای شي. که چېرته د بودجې اعداد له پاملرنې او دقت سره تخمین شوي نه وي، پدې وخت کې بودجه خپل اهمیت له لاسه ورکوي. د دولت د عوایدو او مصارفو دقیق تخمین، د دولت د مالي طرزالعمل د زیات

معقولیت د تضمین لامل ګرځي. د بودجې له تصویب نه وروسته د عوایدو یا مصارفو زیاتوالی یا کموالی، د ناوړه حالت استازیتوب کوي. نو ټینګار کيږي تر څو له نا مطلوبه او منفي تاثیراتو څخه چې د بودجې له کسر یا مازاد څخه منځته راځي، مخنیوی وشي.

د بودجې تخصیص: د دغه اصل له مخې پکار ده چې د بودجې په سند کې ټول مندرج ارقام، په هغه ډول ترتیب شي چې د بودجې په قانون کې تعین او د مقننه قوې له لوري تصویب شوي وي او د تر لاسه کیدلو او تادیه کولو اجازه یې تر لاسه کړي وي. پدې اساس د بودجې وسایل باید په یوه معین وخت کې د ځانګړیو اهدافو لپاره په کار واچول شي.

د تخصیص اصل هیڅ ډول تغیر، انعطاف او بدلون نه مني او دولت ته دنده ورکوي تر څو بودجه د هغو اهدافو لپاره مصرف کړي، د کومو لپاره چې تصویب شوې وي. د تخصیص اصل هم د یو لړ استثناؤ لرونکی دی چې د انعطاف د اصل په نامه یادېږي.

د بودجې د انعطاف منلو د اصل له مخې، دولت د بودجې د اجراء په برخه کې یو لړ اختیارات تر لاسه کوي، تر څو د تخصیصی اصل له دقیقې اجراء څخه منځته راغلي احتمالي ستونزې حل شي.

د تخصیص نشتوالی: د دغه اصل له مخې، هغه ټول عواید چې له مختلفو مدارکو څخه لاسته راځي په نا توپیره توګه د ټولو مصارفو لپاره په کار وړل کيږي. عواید او مصارف په مجموعي توګه یو د بل په وړاندې قرار لري او په مجموعي توګه په موازنه کې راوړل کيږي، چې دغه اساس د غیر مشخص پرنسب په نامه یادېږي. د غیر مشخص پرنسب نه مراعات کېدل د بودجې د موازنې د له منځه تللو لامل ګرځي.

که له دغه اصل څخه استفاده ونه شي، د یوه معین هدف د مصارفو لپاره عواید کافي او حتی اضافه کیدای شي. په بل عبارت د دغه اصل مطابق ضرور نده چې هیڅ درآمد د کوم ځانګړي مصرف لپاره تخصیص شي او یا کوم مشخص مصرف له کوم ځانګړي درآمد څخه تامین شي. دغه اصل د تخصیص د اصل عکس دی

د بودجې کلنی والی: لکه مخکې چې یادونه وشوه د نړۍ په ټولو هیوادونو کې بودجه د یوه کال لپاره ترتیب او تنظیمېږي. له کلني دوران سره د بودجې اړیکه په یوه بودجوي کال کې د حساب د واضح کېدلو، د تحقق موندلو ده او د صرفه جويي د اساس لپاره حتمي ده.

ادارې د بودجې له تصویب شویو مخارجو څخه یوازې د مالي کال په اوږدو کې استفاده کولای شي، د بودجې ټول طرزالعملونه په یوه کال کې د هماغه کال لپاره دي چې بودجه ورسره تړاو لري. د دې تګلارې ګټه پدې کې ده، تر څو هر کال بودجه د پارلمان تر غور او دقیق سنجش لاندې قرار ولري.

کلنی اساس یوه اساسي جنبه هم لري. هغه بودجه چې د اجرائیه قوې له لوري پلانیري. ضروري ده چې د پارلمان له لوري تصویب شي. د بودجې کلنی اصل د مقننه قوې په واسطه د بودجې د کنترول او بررسي زمينه هم برابروي، خو د بودجې کلنی اصل په لومړي سر کې په پخواني وخت پوري اړه لري. ځکه اکثراً د خلکو درآمد د کرنیزو محصولاتو او مالداري د تولیداتو له لاري تامین کېده چې یوه کلن ځنډ ته یې اړتیا درلوده او طبعاً د دولت مالیات هم د یوه کال په اوږدو کې وصول کیدی شوی.

د بودجې د نویو اصولو په برخه کې د بودجې د اجرايوي اصل، د بودجې د صلاحیت د اصل او د بودجې د طرز العمل د اصل نومونه اخستلای شو، چې د بودجې د اجرايوي پرنسیپ په اساس د حکومت له پروگرامونو سره موازي جریان لري او کامل مسؤلیت یې هم د حکومت په غاړه وي.

د بودجې د صلاحیت د اساساتو مطابق باید اجرائیه قوه د خپلو مسؤلیتونو په وړاندي د بودجې په مقابل کې له لازمه صلاحیتونو څخه چې قانوناً تعین شويدي، کار اخستلای شي، تر څو یې په مرسته مدیر وکړای شي په مناسبو واقعو کې د بودجې په اړه تصامیم ونیسي. د بودجې د طرز العمل مطابق له یوه لوري د مالي دوايرو تر منځ همکاري شتون لرلای شي او له بله لوري د اجرائیه او مقننه قواو تر منځ یو ډول معلوماتي سیستم را منځته کیدی شي، تر څو یې له لاري د بودجې د ارقامو او اعدادو د ځینو تعدیلاتو او تغیراتو په برخه کې لازم معلومات له قانع کوونکو دلایلو سره تر لاسه شي.

په پورته بحث کې د بودجې مهم اصول وړاندي شول. د دې فصل په پای کې د څو کلنی بودجې په هکله لنډ معلومات وړاندي کوو.

څو کلنه بودجه: د دولت مالي اقتصاد په کلنی بودجه برسېره وخت په وخت د یوه مالي پلان لرونکي هم وي، چې په دغه پلان کې د یوه منځمهاله، مثلاً درې کلن یا پنځه کلن معین وخت عواید او مخارج پیش بینی کيږي. افغانستان ته د مرستو د تمویل د نړیوالو معیارونو له جملې څخه په ځانگړي توگه د پیسو د نړیوال وجهې صندوق له معیارونو څخه یې همدغه دی چې بودجه د څو کلونو لپاره پیش بینی کيږي، دغه کاري ډول د هیواد د بودجې په ترتیب کې هم معمول دی.

دغه پلان په ۱۹۱۴ میلادي کال کې، له لومړي نړیوالې جگړې څخه وروسته او هم په ۱۹۳۹ میلادي کال کې د دوهم نړیوال جنگ له پلانونو وروسته په ځینو هېوادونو کې په کار واچول شو، چې د مثال په ډول کولای شو په فرانسه کې د کمزوری اقتصاد لرونکو سیمو لپاره د درې کلن پلان او یا په یوگوسلاویا کې د وسپنې د پتلیو د جوړولو او معادنو د استخراجولو لپاره د پنځه کلن

پلان او داسې نورو نومونه واخلو. د سترو اقتصادي پلانونو د کارولو اساسي علت د نړيوالو جگړو د پایلو له امله د بې کارۍ، بې ساري زیاتوالی گڼل کېږي چې کار پوهان یې د خپلو نظرياتو په اساس د دولت په مداخله او د بیکاري د بحران د مخنيوي په موخه د اوږد مهاله پلانونو طرحه کولو ته اړ ایستل. نن ورځ هم د نړۍ په زیاتره هېوادونو کې د اقتصادي انکشاف په موخه ورته اقتصادي پلانونه طرحه او تطبیق کې.

د څلورم څپرکي د مطالبو لنډيز

لکه چې مطالعه شوه بودجه جوړونه په یو لړ اصولو ولاړه ده، چې د بودجې د اصولو په نامه یادېږي. د بودجې د اصولو په لړ کې یو هم د بودجې توازن دی. د بودجې د موازنې یوه مهمه موخه دا ده چې د شونتیا تر بریده په بودجه کې د عوایدو او مخارجو موازنه مراعات شي، خو د بودجې د انتشار اصل دا مفهوم لري چې بودجه په اسانه او بې زحمته توګه ملاحظه شي.

د بودجې بشپړوالی د مالي کال ټول پېش بڼې شوي عواید او مخارج په ځان کې را نغاړي، یوه فاقده یا نیمګړې بودجه نشي کولای خپلې دندې په مناسبه توګه تر سره کړي. د بودجې د وحدت اصل موخه دا ده چې بودجه یوازې په هېواد کې ترتیب او اجرا شي او د یادونې وړ ده چې د بودجې د وحدت اصل د کلاسیکو اصولو له ډلې څخه دی، چې نن ورځ زیاتره هېوادونه عادي او فوق العاده بودجه ترتیبوي. د بودجې د وضاحت په اړه ویلای شو چې بودجه باید په ښکاره توګه وویشل شي او په مکمله او خالصه توګه تشریح شي.

د بودجې د تخصیصي اصل په هکله ویلای شو، د بودجې په سند کې ټول مندرج ارقام ضروري دي، البته په هغه ډول چې د بودجې په قانون کې تعین او تصویب شوي دي. د تخصیص اصل یو لړ اسټنا گانې هم لري چې د انعطاف پذیري په نامه یادېږي.

د عدم تخصیص د اصل په هکله ویلای شو چې هیڅ درآمد باید د کوم ځانګړي مصرف باید لپاره تعین نشي او هیڅ مصرف له کوم ځانګړي عاید څخه تامین نشي. د بودجې د کلني دور په باره کې ویل کېږي چې تر یوه کال پوري محدوده ده، خو د دولت مالي اقتصاد په کلنۍ بودجه بر سېره ځینې وخت یو لړ مالي پلانونه هم طرحه کولای شي، چې په هغو کې عواید او مخارج د یوې منځ مهاله دورې لپاره پېش بڼې کېږي.

د څلورم څپرکي پوښتني:

- ۱- د بودجې د مهمو اصولونو نومونه واخلي؟
- ۲- د بودجې د موازي مفهوم څه شی دی؟ تشریح یې کړئ؟
- ۳- د بودجې انتشار څه مفهوم لري تشریح یې کړئ؟
- ۴- د بودجې د وحدت اصل کومه معنا لري بیان یې کړئ؟
- ۵- د بودجې د وضاحت اصل په لنډه توګه بیان کړئ؟
- ۶- د بودجې د تخصیص اصل تشریح کړئ؟
- ۷- د بودجې د عدم تخصیص د اصل په هکله معلومات ورکړئ؟
- ۸- د بودجې د کلني اصل په باره کې لنډ معلومات ورکړئ؟
- ۹- د څو کلني بودجې د ترویج او اړتیا په هکله معلومات ولیکن؟

د بودجې حالات

ټوليزه موخه:

د بودجې د توازن، مازاد او کسر د حالاتو مطالعه او د هغې د کسر د تامین طريقه.

د زده کړې موخې: د دغه څپرکي په پای کې به محصلین وکړای شي چې:

- له متوازنې بودجې، د بودجې له کسر او مازاد سره اشنا شي.
- د بودجې د کسر له ډولونو سره په تړاو معومات تر لاسه کړي.
- په ملي اقتصاد باندې د بودجې د مکرر کسر منفي اثرات درک کړای شي.
- د بودجې د تامین د منابعو په هکله معلومات تر لاسه کړي.

د بودجې توازن: لکه څنگه چې پوهیږئ، د دولت بودجه په ځانگړي ډول له دوو برخو څخه تشکیل شوې ده. د بودجې د عوایدو برخه او د بودجې د مصارفو برخه هغه وخت متوازنه بلل کېږي چې عواید او مصارف سره مساوي شي. یعنې په بودجه کې کوم کسر شتون ونلري.

کله چې د مصارفو په پرتله، د عوایدو نسبت زیات وي، د بودجې د ما زاد په نامه او کله چې د عوایدو په پرتله د مصارفو نسبت لوړ وي، د بودجې د کسر په نامه یادېږي. د کلاسیک مکتب د طرفدارانو په آند د بودجې مازاد یا کسر دواړه د بودجې جوړونې د اصل مغایر دي، چې باید د شونتیا تر بریده یې مخنیوی وشي. خو په هر صورت نن ورځ هم د بودجې مداوم کسر د دفاع وړ ندی او په ملي اقتصاد باندې منفي اثرات لري او بلآخره دولت د زوال په لور بیولی شي. البته د بودجې د کسر تکرار او په ملي اقتصاد باندې د هغې ناخوښه اثرات، د تېرو دوو لسیزو په اوږدو کې په خپل هیواد کې لیدلای شو.

د بودجې مازاد

لکه مخکې چې یادونه وشوه کله چې په یوه بودجوي دوره کې د مصارفو په پرتله د دولت د عوایدو نسبت لوړ شي، د بودجې د مازاد په نامه یادېږي او دا په دوو حالتونو کې صورت موندلی شي. لومړۍ دا چې موجوده عواید ثابت وساتل شي او مصارف کموالی ومومي او بل دا چې عواید پورته ولاړ شي او مصارف ثابت پاتې شي چې معمولاً له عملي نظره لومړنۍ طریقي ته رجحان ورکول کېږي. ځکه د مالیاتو لوړوالی له قانوني او تخنیکي ستونزو سره یو ځای وي.

په بودجه کې د مازاد د منځته راوړلو اساسي موخه، په قصدي توګه د قیمتونو د لوړوالي یا صعود د مخنیوي په مقصد، د مصارفو د کموالي له درکه د اقتصاد د تقاضا له محدودیت څخه عبارت دی. البته د شدید پولي تورم یا انفلاسیون په صورت کې د بودجې دا ډول مازاد موثر نقش لري. البته د بودجې د مازاد په هکله داسې نظر شته چې که دغه حالت دوام وکړي، پدې معنا ده چې دولت هر کال خپل ولس یولړ منابعو ته له لاس رسي څخه محروموي، پرته لدې چې پخپله له هغې څخه استفاده وکړي. په پایله کې دغه بودجه بیکارۍ ته لمن وهي. ځکه چې بلقوه توان په کار ندي اچول شوی.

د بودجې کسر: لکه چې ملاحظه شول تر عوایدو د دولت د مصارفو زیاتوالی د بودجې د کسر په نامه یادېږي. پدې حالت کې ویلای شو چې دولت د بودجې له کسر سره مخ دی. د دولت د بودجې کسر ممکن بېلابېل دلایل او لاملونه ولري، کله چې دولت خپل فعال اقتصادي نقش تر سره کړي او له رکود څخه خلاصون ومومي، د سرمایه گذارۍ زیاتو مصارفو ته اړتیا لري. همدغه امر دی چې د بودجې له کسر سره مخ شي تر څو په اقتصاد کې تعادلي حالت رامنځته شي. ځینې وخت پرته لدې چې ورته اقتصادي نقش ولري، د بودجې له کسر سره مخ کېږي چې د بودجې دغه ډول کسر په اقتصاد کې د دولت د ضعیف نقش د لوبولو څرګندونه کوي. لکه چې اشاره وشوه د بودجې کسر بېلابېل لاملونه لري چې مهم یې په لاندې ډول ذکر کېږي.

۱- د اداري امورو له کبله د بودجې رامنځته شوی کسر: دغه ډول کسر د بودجې له غیر معقول کسر څخه شمېرل کېږي چې د سازماندهي، برنامه ریزی، مناسب نظارت، کنټرول او د اداري نه شتون له کبله منځته راځي.

د دغو شیانو نه شتون په دولتې دستګاه کې د کاري همپانګۍ د له منځه تلو لامل ګرځي. د بودجې کسر مهم عوامل په لاندې ډول دي.

a. د اداري جوړښت کمزوري: د کمزوري اداري جوړښت له کبله د عوایدو په اخستلو کې

ځنډ واقع کېږي، چې دغه ډول ستونزه په زیاتره هېوادونو کې لیدل کېږي، خو په مخ په وده هیوادونو کې دغه موضوع ډېره عمومیت لري. د بېلګې په توګه خلک د مالي مشکلاتو په

اساس د مالې په ورکولو او داسې نورو کې همکارۍ نه کوي. چې د عوایدو د پام وړ برخه په معینه موقع د دولت لاسته نه رسیږي.

b. د مالیاتو د وصول کونکو سازمانونو د کاري صلاحیت نشتوالی: په ورته حالت کې د مالیات ورکونکو په منځ کې په بېلابېلو ډولونو سره د تقلب، له مالیاتو څخه د تېښتې اورشوت اخستلو په څیر فساد راتوکېږي او په پایله کې د دولت د مالیاتو په واقعي سهم کې کموالی راځي. د غلط مالیاتي سیستم انتخاب یعنی د مالیاتو هغه سیستم چې له حاکم اقتصادي او اجتماعي وضعیت سره مطابقت ونلري، همدا شان د بې کفایتې اداري سازمان د شتون په صورت کې د بودجې یو کسر هغه وخت را منځته کیږي چې دولت دغه نقیصه له منځه یوسي او نوي کارکونکي استخدام کړي.

۲- د اقتصادي اوضاع بدلون د بودجې د کسر د علت په توګه: د اقتصادي اوضاع د بدلون له کبله د دولت د عوایدو او مصارفو تر منځ همغږي له منځه ځي. کله چې اقتصادي شرایط د مصارفو د لوړولو ایجاب وکړي، په هماغه اندازه د عوایدو د لوړېدلو امکان هم شونی دی. د اقتصادي وضعیت د تنزیل په صورت کې دولت نشي کولای د مخارجو په محدودیت لاس پوري کړي، بلکې په ځینو حالاتو کې د اشتغال او اقتصادي رکود په وړاندې د مبارزې د سیاست له مخي دولت مجبور دی، خپلو مخارجو ته زیاتوالی ورکړي چې برعکس د بودجې د درآمد اقلام کموالی مومي.

البته اقتصادي نوسانات (بد لرونه) چې د ملي تولیداتو د کموالي لامل ګرځي او په پایله کې د دولت عواید کمیږي، کولای شي لنډ مهاله ستونزې وزېږوي.

د مثال په توګه وچکالي، سیلابونه، زلزلې او داسې نور غیر مترقبه حوادث د نوې مالې د بودجوي کسر په برخه کې هغه لاملونه ګڼل کیږي چې تر ډېره یې مخه نشي نیول کېدی.

ځکه دولت نشي کولای چې د عمومي درآمد د کموالي په تناسب د بودجې مصارف کم کړي. ځکه د لا بډې اقتصادي وضعې لامل ګرځیدی شي او که د سالم پولي سیاست په واسطه کنټرول نشي په راتلونکو کلونو کې به د مصارفو زیات کموالی لیدل کیږي.

۳- له اقتصادي جوړښت سره تړلی د بودجې کسر: د بودجې دا ډول کسر د دولت د عوایدو او مصارفو تر منځ د هماهنگي د نشتوالي له کبله په اوږده مهال کې رامنځته کیږي او په همدې ډول اوږد مهاله ماهیت لرلای شي، پداسې حال کې چې د بودجې هغه کسرونه چې تر اوسه یې

یادونه شوېده زیاترو یې لنډ مهاله هویت درلود او د رامنځته کیدلو عواملو یې هم موقتي بڼه درلوده. د بودجې دغه ډول کسر چې تر ډیره ځایه پر مختللو هېوادونو کې لیدل کېږي او پدې هېوادونو کې د اوږد مهاله اقتصادي او ټولنيزي زیربنا یې د تقویت په موخه له توسعوي اقتصادي سیاست څخه په پیروي د عمراني مخارجو د زیاتوالي په پایله کې منځته راځي چې په نتیجه کې یې هیواد د اقتصادي پراختیا له ابتدایي مراحلو څخه لوړو مراحلو ته درومي. زیات خلک پدې نظر دي چې د بودجې دغه ډول کسر د بودجې د کسر تر ټولو معقول ډول گڼل کېږي. حتی ځیني د نظر څښتنان دا نه مني چې د بودجې کسر له عمراني پانگي اچونې څخه را منځته کېږي، ځکه دوی د عمراني سرمایه گذاري مخارج تولیدي مصرف گڼي، چې په اوږده مهال کې د ناخالص ملي تولید په زیاتوالي منتج کیدلای شي.

د عمراني مصارفو د تامین لپاره د دولت د عوایدونه پوره کېدل تر ډیره ځایه د ټولني د مالي ځواک د ضعف له کبله وي. په داسې ډول چې د ټولني د مالي ځواک ضعف په دغو مواردو کې د عمراني بودجې کسر را منځته کوي.

د بودجې د کسر د تامین منابع:

دولت کولای شي د مرکزي بانک له لوري د پولي سیاست په واسطه د دولتي قرضې د اسنادو نشر، له هیوادونو او خپل مرکزي بانک نه د قرض اخستلو او داسې نورو له لارې د بودجې کسر تامین کړي.

په پرمختلليو هیوادونو کې د قرضې د اسنادو د انتشار طریقه خورا مهم نقش لري. د دغه ډول اوراقو نشر د خلکو د کوچنیو پس اندازونو په راټولولو او د دولت په واسطه د هغوی د مالي سرمایه گذاري تجهیز له دوی سره مرسته کوي، تر څو لدې لارې له عمراني پروگرامونو سره مرسته وکړي.

په پرمختللو هیوادونو کې د قرضې د دولتي اسنادو د گټور توب په هکله د لږ پوهاوي له کبله لږ امکانات موجود دي او د قرضې دغه ډول اسناد په کمه اندازه د خلکو له لوري اخستل کېږي.

همدا شان د فوق العاده برخه پلوري. تر څو د بودجې کسر ور باندي تمویل کړي. د قرضې د دولتي اسنادو له لارې د بودجې کسر د تمویل په صورت کې ممکن د تورم یا انفلاسیون تاثیرات څرگند نشي، ځکه یوازې له خصوصي برخې څخه د اخستلو قدرت دولت ته لېږدول کېږي او په اقتصاد کې د پیسو د زیاتوالي لامل نه گرځي.

په پرمختللو هیوادونو کې چې د ساختماني او زیربنایي پروژو لگښت یې خورا زیات دی او مالي منابع یې له داخلي منابعو څه نه تر لاسه کېږي، د بهرنیو قرضونو تر لاسه کول یې د تمویل غوره منابع گڼل کېږي، نو پدې اساس د هیوادونو د بودجې کسر د ورته قرضو له لارې تمویلېږي.

د قانوني چوکاټ په داخل کې له مرکزي بانک څخه د دولت قرضه او د امکاناتو د نه شتون په صورت کې د مرکزي بانک له لوري د نويو پيسو انتشار د بودجې د کسر د تامين يوه وسيله گڼل کېږي چې د نويو پيسو نشر، د قيمتونو لوړوالی او انفلاسيوني تاثيرات له ځان سره لري.

د پنځم څپرکي د مطالبو لنډيز

څنگه چې يادونه وشوه د دولت بودجه په ځانگړي ډول له دوو برخو څخه تشکيل شوېده ، د عوايدو برخه او د مصارفو برخه. يوه بودجه هغه مهال متوازنه گڼل کېږي چې عوايد او مصارف سره مساوي وي. کله چې د دولت عوايد د مصارفو په پرتله زيات شي ، دا حالت د بودجې د مازاد په نامه ياديږي. همدا شان که چيرته د دولت مصارف د عوايدو په پرتله زيات شي، نو دا حالت د بودجې د کسر په نامه ياديږي.

د دولت د بودجې کسر بيلابيل دلايل. د نامعقولو اداري چارو له کبله د بودجې کسر تر ټولو بد کسر گڼل کېږي چې د برنامه ريزي، سازماندهی، نظارت او دکنترول د نه شتون له کبله منځته راځي.

له اقتصادي جوړښت سره په تړاو د بودجې کسر د دولت د عوايدو او مصارفو تر منځ د هماهنگي د نه تعقيب پايله گڼل کېږي چې په اوږده مهال کې څرگنديږي او پدې توگه اوږدمهاله ماهيت لري.

زيات خلک پدې آند دي چې د بودجې د کسر دغه ډول د بودجې د کسر تر ټولو غوره او مهم کسر گڼل کېږي. دولت کولای شي د مرکزي بانک له لوري د قرضې د اسنادو نشر او له نورو هېوادونو څخه د قرض اخستلو په واسطه د پولي سياست له لاري د بودجې کسرتامين کړي په پرمختلليو هيوادونو کې د قرضې د اسنادو د نشر له لاري د بودجې د کسر تکافو خورا مهم نقش لري. همدا شان د فوق العاده مالي اړتيا په حالت کې دولت کولای شي د خپلې شتمنۍ يوه برخه وپلوري تر څو د بودجې کسر ورباندي تامين کړي.

په پرمختلليو هيوادونو کې د بودجې کسر د تامين لپاره د بهرنيو قرضونو اخستل تر ټولو غوره منابع گڼل کېږي.

د قانون په چوکاټ کې له مرکزي بانک څخه د دولت قرضه او په نا مساعدو شرايطو کې د نويو پيسو انتشارهم د بودجې د کسر د تامين يوه وسيله گڼل کېږي چې البته د پيسو نشر د قيمتونو لوړوالي او انفلاسيوني تاثيرات له ځان سره لرلای شي.

د پنځم څپرکي پوښتني:

- ۱- بودجه څه وخت متوازنه بلل کيږي، پدې اړه معلومات ورکړئ؟
- ۲- د بودجې د مازاد مفهوم توضیح کړئ؟
- ۳- د بودجې دوامدار مازاد حالت څه معنا لرلای شي پدې اړه معلومات ورکړئ؟
- ۴- د بودجې کسر تعريف کړئ؟
- ۵- د اداري امورو له کبله منځته راغلی د بودجې د کسر په هکله معلومات ورکړئ؟
- ۶- د بودجې د کسر د علت په توگه د اقتصادي اوضاع د بدلون په هکله معلومات ورکړئ؟
- ۷- د اقتصادي جوړښت له کبله د بودجې د کسر په هکله معلومات ورکړئ؟
- ۸- د بودجې کوم ډول کسر غوره او معقول کسر گڼل کيږي، نوم يې واخلي؟
- ۹- دولت له کومو لارو کولای شي د بودجې کسر تامین کړي، نومونه يې واخلي؟
- ۱۰- په پرمختلليو هيوادونو کې د بودجې کسر د تامین غوره منابع کومې دي، پدې اړه معلومات ورکړئ؟

په افغانستان کې د بودجې جوړښت

ټوليزه موخه:

په هيواد کې د بودجې جوړولو له تگلاری سره آشنایي او د هغې د تصویب په برخه کې د بېلابېلو ارگانونو رول.

د زده کړي موخي: د دې څپرکي په پای کې به محصلین وکړای شي چې:

- په هيواد کې د بودجې له مراحلو سره پيژندگلوي پيدا کړي.
- په هيواد کې د بودجې جوړولو د تگلارې په هکله معلومات تر لاسه کړي.
- د دولت د بودجوي اداراتو د نظم په هکله معلومات تر لاسه کړي.
- د بودجې د تدوين او بر رسي کميټي د کار په اړه معلومات تر لاسه کړي.

په افغانستان کې بودجه

په افغانستان کې هم د نورو هيوادونو په څير د بودجې څلور مراحل شتون لري چې مخکي يې يادونه شوېده، يعني د بودجې ترتيب، تصویب، اجرا او کنټرول. د دولت بودجه د بودجوي کليزي مطابق د بودجوي واحدونو له لوري د معينو مصرفي او تشکيلاتي نورمونو مطابق د وړاندي شويو ارقامو او اعدادو د تحليل او شننې په اساس د بودجوي واحدونو له لوري ترتيبېږي، او د غور او بر رسي لپاره د ماليې وزارت د بودجې رياست ته استول کېږي. د بودجې ترتيب په وزارتونو کې د ټيټو مقاماتو له لوري د لوړو مقاماتو په لور صورت نيسي. د ماليې وزارت د وزارتونو او موسساتو بودجه تعديل او اصلاح کوي او له هغه وروسته د دولت بودجه داسي توحيد او اصلاح کوي چې د بودجې اصل توازن په نظر کې نيول شوی وي.

د اداراتو بودجوي نظم:

لکه چې پوهېږئ پدې وروستيو کلونو کې د دولتي اداراتو بودجوي نظم په بشپړه توګه له منځه تللی او د مرکزیت ماهیت یې له لاسه ورکړی ؤ. د مسؤلینو په وینا د ۱۳۸۱ کال په پیل کې د ورته بهیر د نوي ایجاد هڅې پیل شوې.

فعلاً د افغانستان بیارغونه د نړیوالي ټولنې په همکارۍو باندي متکي ده او د عادي بودجې لویه برخه له داخلي عوایدو څخه تمویل کېږي. د مسؤلینو له قوله د ۱۳۸۱ کال له پیل نه مخکي، د بودجې عمومي ریاست د بودجې د تنظیم لپاره کوم عصري سیستم نه درلود او یوازنی وسیله چې په واک کې یې درلوده د حساب له ماشین څخه عبارت وه.

د بودجې د مصارفو زیاته برخه یوازي له عاجلو بشري مرستو څخه تشکیلېده. پلان شوي او منظمي همپانګې شتون نه درلود او د پیسو ورکولو په مورد کې دقیق ارقام هم څرګند او واضح نه وو. د وخت په تېرېدو سره د مالي امورو د نظم لپاره ځانګړي پروګرامونه ایجاد شول چې پدې لړ کې د پالیسیو د طرحې او تطبیق په موخه د وزارتونو لپاره د مشورتي ګروپونو تشکیل او د مرسته کوونکو له لوري له افغانستان سره د اړتیاوو د له منځه وړلو په موخه د عاجلو مرستو تر سره کول د یادوني وړ دي.

پدې ځای کې د پورتنیو مطالبو د تائید او په فعلي شرایطو کې د بودجې تدوین د عملي تګلارې د پیژندلو په موخه ستاسو پام د ۱۳۸۵ کال د بودجې د تدوین د مرحلې راپور ته را ګرځوو.

د ۱۳۸۵ کال د بودجې د ترتیب له مرحلې څخه د تصویب تر مرحلې پوري راپور:

د ۱۳۸۵ کال د عادي او انکشافی بودجې د تدوین کار د ۱۳۸۴ کال د قوس د میاشتي له نیمایي څخه پیل شو. د بودجې د تدوین او برسي کمیته چې د مالې، اقتصاد، بهرنیو چارو د وزارتونو او جمهوري ریاست د امورو د ادارې له استازو څخه تشکیل شوې، د یو لړ ورکشاپونو له دایرېدلو وروسته یې د ۱۳۸۵ کال بودجې د طرحې لپاره د وزارتونو وړاندیزونه تر لاسه کړل. وروسته دغه کمیته چې د ریاست دنده یې د مالې وزارت د معین په څېره وه، د جدي د میاشتي په نیمایي کې له وزارتونو سره مباحثې پیل کړې او یوه میاشت یې دوام وکړ.

نوموړي کمیټې د وزارتونو وړاندیزونو ته په کتنې او مالي امکاناتو او لمړیتوبونو ته په پام سره د ۱۳۸۵ کال له را رسیدلو د مخه د ۱۳۸۵ کال عادي او انکشافی بودجه تدوین او د حکومت کابینې ته یې وسپارله.

د ۱۳۸۵ کال د بودجې طرحه د کب د میاشتي په ۱۳ او ۱۵ نیټه د وزیرانو د شورا په فوق العاده غونډه کې د مالې د وزیر او د همدغه وزارت د معین له لوري وړاندي شوه.

د وزیرانو شورا د بودجې په برخه کې د یو لړ تعدیلاتو او بدلونونو وړاندیز وکړ او د مالې وزارت ته یې دنده ورکړه تر څو دغو تعدیلاتو ته په کتنې سره د ملي بودجې نهایې طرحه د وزیرانو په راتلونکې شورا کې وړاندې کړي. بودجه د حوت یا کب د میاشتې په ۱۵ مه نیټه د وزیرانو د شورا په غونډه کې په یو لړ پیشنهاد شویو تعدیلاتو او بدلونو باندې له بحث کولو وروسته تائید شوه او د وزیرانو شورا د مالې وزارت ته دنده وسپارله، تر څو یې نهایې طرحه د تصویب په موخه ملي شورا ته وسپاري .

پدې جلسه کې پرېکړه وشوه چې دولتي ارګانونه په خپلو بودجوي مصارفو کې د معین شوي باب رعایتو کړي او په مصارفو کې دقیق او محتاط وي. لدې وروسته تصویب شوې بودجه د حوت په ۱۶ مه نیټه د هیواد د اساسي قانون مطابق د مشرانو جرګې ته د توضیحي موخې لپاره وړاندې شوه چې د کب د میاشتې په ۲۴ مه نیټه د مشرانو جرګې په خپله جلسه کې د ۱۳۸۵ کال بودجه تر بحث لاندې ونیوله.

د مشرانو جرګې د عادي او انګشافي بودجې په اړه د خپلو نظریاتو او وړاندیزونو په برخه کې د خپلو نظریاتو له څرګندولو وروسته د ۱۳۸۵ کال د بودجې طرحه د ۱۳۸۵ کال د وري یا حمل د میاشتې په ۹ نیټه ولسي جرګې ته حواله کړه او د ولسي جرګې له برسي وروسته منظوره شوه.

هیله ده د پورتنی راپور په واسطه د بودجې د تنظیم او ترتیب په مهمو پړاوونو باندې پوه شوي یاست. څنګه چې پوهېږی دغه بودجه د پارلمان له لوري تصویب شوه چې په واسطه یې د مالې وزارت وکړای شول، د وزارتونو د بودجوي واحدونو تخصیص شوي مصارف د هغوی په واک کې ورکړي. په ورته توګه په پورتنی راپور کې وپوهېدو چې د بودجې د ترتیب او تنظیم به برخه کې اجرائیه قوه څه اغیزه لري. همدا شان د مقننه قوې په صلاحیت باندې وپوهېدو چې د بودجې له تصویب څخه عبارت دی.

د یادونې وړ ده چې، د بودجې له تصویب څخه وروسته بودجه قانوني حیثیت مومي او ټولې دولتي ټايندګۍ او موسسات د تصویب شوې بودجې مطابق له مصارفو څخه استفاده کوي .

په افغانستان کې د بودجې کنټرول د بودجې د ریاست له مهمو دندو څخه شمېرل کېږي او دغه ریاست د مالې وزارت له مهمو ریاستونو څخه دی چې د دولت د کلنۍ بودجې د ترتیب، تنظیم او تطبیق مسؤلیتونه په غاړه لري.

د افغانستان د اسلامي جمهوریت د موقتي ادارې په رامنځته کېدلو د بودجې د سطحې له لوړوالی سره، چې عمده تا د نړیوالو مالي سرچینو په مرسته ټولېږي، د دغه ریاست په دندو کې هم زیاتوالی رامنځته شو. لکه څنګه چې د مرستو انسجام هم د دغه ریاست د دندو د لایحې یوه برخه ګرځېدلې.

په آخر کې یو ځل بیا یادونه کوو چې د ۱۳۸۴ کال د بودجې د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون د اوه ویشتمې مادې مطابق باید د حکومت د اقتصادي جوړښت او انکشافی طرحو له مخې د دولت ترلاسه کېدونکي عواید او مصارف د راتلونکي مالي کال لپاره تخمین او ارزیايي شي. د عامه مصارفو او مالي امورو د قانون اداره په ۹ فصلونو او په ۶۵ مادو کې تصویب او ۱۳۸۴/۶/۵ نېټه توشیح شوېده. شپږم فصل یې د بودجې ترتیب او منظوري ته، اووم فصل یې د بودجې د صلاحیتونو په برخه کې د اجرااتو لپاره او اتم فصل یې د بودجې دمحاسبې برخو ته ځانگړي شويدي .

د شپږم څپرکي د مطالبو لنډيز

په افغانستان کې د نورو هېوادونو په څیر د بودجې تشکیل په څلورو پړاونو کې بشپړیږي چې په ترتیب سره له ترتیب، تصویب، اجرا او کنټرول څخه عبارت دي. د دولت بودجه د بودجوي واحدونو له لوري ترتیب او د شمولیت په موخه د دولت عمومي بودجې او د ماليې وزارت د بودجې ریاست ته استول کیږي. دمالېې وزارت د نورو وزارتونو بودجه تعدیل او اصلاح کوي او د دولت بودجه د توازن د اصل په اساس توحید کوي. د مسؤلینو له قوله د دولتي اداراتو بودجوي نظم د ۱۳۸۱ لمريز کال څخه پیل شو. د بودجې د تدوین او بررسي کمیته د مالېې، اقتصاد، خارجه چارو د وزارتونو او جمهوري ریاست د امورو د ادارې له استازو څخه تشکیل شوېده . د یادونې وړ ده چې د بودجې له تصویب څخه وروسته بودجه قانوني حیثیت مومي او ټولې نمایندگۍ او وزارتونه د تصویب شوي بودجې مطابق د استقادي قانوني حق تر لاسه کوي. په هېواد کې د بودجې کنټرول د بودجې د ریاست له مهمو دندو څخه شمېرل کیږي. د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون اداره په ۹ فصلونو کې له ۶۵ مادو سره تصویب او په ۱۳۸۶/۶/۵ نېټه توشیح شوې ده. په ۱۳۶۳ کال کې د بودجوي قانون په انفاذ او د هغه نور مغایر احکام لغوه شول.

د شپږم څپرکي پوښتنې:

- ۱- په افغانستان کې د بودجې مراحل څو پړاونه لري نومونه یې واخلي؟
- ۲- پدې وروستيو کې د افغانستان د اداراتو بودجوي نظم له کوم کال څخه پیل شو؟
- ۳- د ۱۳۸۴ د کال بودجې د تدوين او بررسي کمیته له کومو استازو څخه تشکیل شوېده، پدې برخه کې معلومات ورکړئ؟
- ۴- په افغانستان کې د بودجې کنټرول د کوم ارگان دنده گڼل کیږي، پدې برخه کې معلومات ورکړئ؟
- ۵- د بودجې د ریاست د دندو په هکله معلومات ورکړئ؟
- ۶- د ۱۳۸۴ کال د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون له مخې بودجه د څوکلنو پروگرامونو په اساس تهیه او ترتیب کیږي؟
- ۷- د ۱۳۸۴ کال د مالي امورو او عامه مصارفو قانون د څو فصلونو او څو مادو لرونکی دی، معلومات ورکړئ؟
- ۸- آیاد ۱۳۸۴ د ټوليزو لگښتونو او د مالي چارود ادارې دقانون په نا فېزېدوسره ۱۳۶۲ نېټې قانون هم د اجرا وړ دی او که نه، معلومات ورکړئ ؟

سرچینې او اخځلیکونه:

- ۱- منچولی ، ژنیو (۱۳۱۴) طرز جدید تشکیلات دواړو مالیاتی، مطبعه عمومی کابل
- ۲- توکلی، احمد (۱۳۸۵) مالیه عمومی، انتشارات سمت، تهران
- ۳- مهندس ابوطالب، (۱۳۸۵) مالیه عمومی موسسه عالی حسابداری، تهران
- ۴- احمدی ، علی محمد (۱۳۸۲) اصول و مبانی بودجه ریزی، انتشارات نور علم ، همدان
- ۵- حقایقی ، عبدالله (۱۳۸۴) سیاست بوجه ، فاکولته اقتصاد، کابل
- ۶- وزارت عدلیه (۱۳۸۴) قانون امور مالی و مصارف عامه کابل
- ۷- وزارت مالیه (۱۳۸۳) پروگرام آموزشی طرز اجرات عملی در واحد های اولی بودجوی
- ۸- رنگریز حسن و دیگران (۱۳۸۳) دولت و بودجه ریزی نوین دولتی، ایران
- ۹- لکچرنوت ها و مواد موجود در دیپارتمنت بودجه انستیتوت اداره و حسابداری
- ۱۰- گزارش از واحد پالیسی هماهنگی و راپور دهی وزارت مالیه

د ښوونیز نصاب د پراختیا د ریاست پیغام

د پوهنې وزارت د تخنیکي او مسلکي زده کړو معینیت د ښوونیز نصاب د انکشاف ریاست د ټولنې د عیني او ښکاره ضرورت په درک کولو سره چې د محصلینو او شاگردانو د درسي کتابونو په برخه کې یې تخنیکي او مسلکي رشتې درلودې او لري یې، په لومړي سر کې یې تصمیم ونيو، چې په ښوونیزو پلانونو او درسي مفرداتو باندې بیا کتنه وکړي او ورپسې بیا د شاگردانو او محصلینو د درسي کتابونو د تالیف لپاره مبادرت او کوشښ وکړي. د خدای (ج) په فضل او مرحمت سره او د ادارې او حسابدارۍ څانګې د ښوونکو په میړانې او همت سره د ادارې او حسابدارۍ درسي کتابونه تالیف شول تر څو په وړیا ډول د شاگردانو او محصلینو په واک او اختیار کې ورکړل شي. د علم او معرفت له ټولو لوستونکو، علاقمندانو، د ادارې او حسابدارۍ د مکاتبو له ښوونکو، گرانو شاگردانو او د تخنیکي او مسلکي زده کړو د چارو له متخصصینو او همدا شان له ټولو څېړونکو او شنونکو څخه صمیمانه هیله کېږي، چې د دې کتابونو په مطالعې سره چې په لومړي ځل د ښوونکو او د ادارې او حسابدارۍ څانګې د مسلکي غړو له لوري تالیف او تدوین شوي دي. د مسلکي، تخنیکي او علمي مطالبو او مفاهیمو د څرنگوالي په هکله خصوصاً د هغوی املايي او انشایي اشتباهاتو په اړه مونږ ته لارښوونه وکړي، ترڅو په راتلونکي کې وکړای شو، په همدې او نورو برخو کې گرانو شاگردانو ته له دې څخه ښه، غوره، گټور او ارزښتناکه موضوعات وړاندې کړو.

همدا شان له گرانو شاگردانو او محصلینو څخه هیله کوو ترڅو د دې کتابونو د مطالعې او استفادې پر مهال د هیواد اقتصادي ستونزې، فقر او وروسته پاتې والی په نظر کې ونیسي او د کتابونو په ساتنه کې کوشښ او زیار وباسي، ترڅو د ډېرو شاگردانو او محصلینو د گټې وړ وگرځي.

پته: د پوهنې وزارت- د مسلکي او تخنیکي زده کړو معینیت

د تعلیمي نصاب د پراختیا ریاست

د درسي کتابونو د چمتو کولو عمومي مدیریت

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**